

કુરબાનીની કથાઓ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૮૪૧ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ દુરબાનીની કથાઓ

વિષય ૬૪૨૭ : ૬

કુરબાનીની કથાઓ

ઝવેરચંદ મેઘાણી

સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્યમંદિર

મુદ્રક,
અમૃતલાલ અંબાશંકર દવે
સૌરાષ્ટ્ર મુદ્રણાલય : રાણપુર

સૌરાષ્ટ્ર વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
સમઠાવાદ
મુજ પૂતી કોપીરાઈટ સંપત્તિ
૧૫૮૪૧

આવૃત્તિ પહેલી : ૧૦૦૦ : ૧૯૨૨
આવૃત્તિ બીજી : ૩૦૦૦ : ૧૯૨૩
આવૃત્તિ ત્રીજી : ૩૦૦૦ : ૧૯૩૧

મૂલ્ય
અસલનું : આઠ આના
ઘટાડેલું : છ આના

પ્રકાશક,
અમૃતલાલ દલપતભાઈ શેઠ
૨૬ બી, ગીબરોડ : રાણપુર

નિવેદન

‘કથા ઉ કાહિની’ નામનું શ્રી. રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરનું એક પુસ્તક છે. તેમાં કવિશ્રીએ શીખ, રાજપૂત બૌદ્ધ, મરાઠા ઇત્યાદિ તવારીખોમાંથી સ્વાર્પણના ને ત્યાગના સુંદર ભાવના-પ્રસંગો વીણી લઈ પોતાના ઓજસ્વી પદ્યમાં કથાગીતો-Ballads રૂપે આલેખ્યાં છે. આ કથાગીતોની ઉચ્ચ તારીફ તાજેતરમાં જ શ્રી. જહુનાથ સરકારે છેલ્લા ‘મોડન રીવ્યુ’માં કરેલી છે.

ઉપર કહ્યાં કથાગીતો પૈકી પાણીદાર માલૂમ પડેલાં અદ્વારની ઘટનાઓ આહી ગદ્યમાં ઉતારેલ છે. શબ્દેશબ્દ અનુવાદ નથી. જરૂર લાગી ત્યાં ત્યાં સ્વતંત્ર રંગપૂરણી કરવાની હિમત કરી છે. તે ઉપરાંતના છેલ્લા બે સંવાદો કવિશ્રીના ‘નાટ્ય કવિતા’ નામક સંગ્રહમાંથી છૂટી શૈલીએ ઉતાર્યા છે.

એકંદર વીસ કથાઓનું આ કુમખું આપણા સાહિત્યમાં સારો આદર પામ્યું છે, અનુવાદોનાં પૂરમાં ઘસડાઈ નથી ગયું, એ મારા સુખની વાત છે. પરંતુ તેથી થે વધુ સતોષની વાત તો એ છે કે વિદ્યાર્થીઓને માટે ઇતર વાચન તરીકેની છાપ પામ્યા ઉપરાંત કેટલીએક નવભાવનાવંતી શાળાઓમાં એ પાઠ્યપુસ્તક બની શક્યું છે.

વિદ્યાર્થી જગતમાં એને સ્થાન મળ્યું છે એ એક જ વાતથી જોરાઈને આ નવી આવૃત્તિ ધરવાની હિમત કરી છે. શાળાનાં કિશોર ભાઈબહેનોને દૃષ્ટિ સામે રાખીને જ નવી આવૃત્તિમાં આખું આલેખન સંસ્કારેલું છે, વાક્યો સરખાં કર્યાં છે. પ્રકાશક સંસ્થાએ પણ વિદ્યાર્થી ભાઈબહેનોની સગવડ ધ્યાનમાં લઈને જ પુસ્તકની કીમતમાં બે આનાનો મોટો ઘટાડો કર્યો છે.

સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્યમંદિર

૨૦ : ૫ : '૩૧

ઝવેરચંદ મેઘાણી

સાંકળિયું

૧ પુખ્તરિણી	૧
૨ શ્રેષ્ઠ ભિક્ષા	૬
૩ કુલનું મૂલ	૯
૪ સાચો પ્રાક્ષણ	૧૨
૫ અભિસાર	૧૬
૬ વિવાહ	૨૦
૭ માયાનું દાન	૨૪
૮ રાણીજીના વિલાસ	૨૮
૯ પ્રભુની ભેટ	૩૧
૧૦ બંદીવાન વીર	૩૬
૧૧ છેલ્લી તાલીમ	૪૦
૧૨ ન્યાયાધીશ	૪૭
૧૩ નકલી કિલ્લો	૫૦
૧૪ પ્રતિનિધિ	૫૩
૧૫ નગરલક્ષ્મી	૫૭
૧૬ સ્વામી મળ્યા	૬૦
૧૭ પારસમણિ	૬૩
૧૮ તુચ્છ ભેટ	૬૫
૧૯ કર્ણનું અભિદાન	૬૭
૨૦ નરક-નિવાસ	૭૫

કુરબાનીની કથાઓ

ચાર આનાની ચોપડીઓ

બહારવટીયો ભોગીદાસ

ઓળીપો અને બીજી

પ્રેમ કથાઓ

સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્યમંદિર

" યામતી ઝેમ રમ્ય સંધ્યાકાળની સામે જોત રહી. "

[શ્રી. રવિશંકર રાવળનાઃ સૌખ્યન્યથી]

[પૂજારિણી : ૪ :]

પૂજારિણી

અઢી હજાર વર્ષની જૂની આ વાત છે. મગધ દેશના રાજા બિમ્બીસારે પ્રભુ બુદ્ધને એકવાર આજીજી કરી કે “હો દેવ! શ્રીચરણના નખની એક કણી મળે તો બહુજ સુખ પામીશ.”

“એ કણી લઈને જગતમાં શાં શાં ધર્તાંગ ફેલાવવા માગો છો, ભૂપતિ?” બુદ્ધે હસીને પૂછ્યું.

“એકજ ધર્તાંગ, પ્રભુ! અહિંસા અને સત્ય ખાતર આત્મસમર્પણનો સંદેશ.”

રાજબગીચાની અંદર એક ખુણામ, નખની એ કણી દાટીને એના ઉપર બિમ્બીસારે સુંદર સ્તૂપ ચણાવ્યો. શ-દેશના કારીગરોએ આવીને સ્તૂપ ઉપર ખારીક નકસી મૂકી. એ પથરો જાણે હમણાં બોલી ઉઠશે, પોતાના જ રૂપ ઉપર મુગ્ધ બનીને પથરો નાચી ઉઠશે, એવી શોભા શિલ્પ-કારોએ વિસ્તારી દીધી.

રોજ સાંજ પડે, ત્યારે મહારાજની મહારાણી અને રાજબાળાઓ સ્નાન કરે, શુદ્ધ વસ્ત્રા પહેરે, છાંબડીમાં

કુલો વીણે અને સોનાની થાળીમાં પૂજાની સામગ્રી ભરીને એ સ્તૂપ પાસે પધારે. સ્તૂપની આસપાસ કુલોની માળા રાત્રિભર મહેકી રહે અને કનકની આરતીમાં દીવાઓની જ્યોતિ-માળા પરોડ સુધી ઝળહળી રહે.

સંધ્યાએ સંધ્યાએ નવી પૂજા, નવાં પુષ્પો, નવી જ્યોતિકાઓ.

વધો વીત્યાં. બિમ્બીસાર રાજા જ્વરણ પામ્યા. યુવરાજ અન્નતશત્રુ સિંહાસને બેઠા. બ્રાહ્મણધર્મના એ ભકતે નગરીમાં લોહીની નદીઓ વહેવડાવીને પિતાનો ધર્મ ઉભેડી નાખ્યો. યજ્ઞની જ્વાળાઓની અંદર એણે બૌદ્ધ ધર્મનાં શાસ્ત્રો સમર્પી દીધાં. રાજનગરીમાં સાદ પડાવ્યો કે, “ખબરદાર ! પૂજનાં ત્રણજ પાત્રો છે : વેદ, બ્રાહ્મણ અને રાજા. એથા કશાનીયે પૂજા કરનારનો હું પ્રાણ લઈશ.”

નગરીનાં નરનારીઓ કમ્પી ઉડ્યાં. બુદ્ધના નામનો ઉચ્ચાર બંધ થયો. યજ્ઞની વેદીમાંથી ઠેરઠેર જ્વાળાઓ છુટીને ખાઉં ખાઉં કરતી આકાશમાં ચડવા લાગી.

તે દિવસની સાંજ આવી. રાજમહેલની એક દાસી નહાઈઘોઈને તૈયાર થતી હતી; કુલો અને દીવાઓ સજ્જ કરતી હતી. એના હોઠ ઉપર બુદ્ધદેવના નામોચ્ચાર રમતા હતા.

એ નારી તે કોણ છે ? કાં એને ભય નથી ? એણે શું રાજ-આજ્ઞા નથી જાણી ?

શ્રીમતી નામની એ દાસી. રોજ સાંજે રાજ-રમણીઓ પૂજા કરવા જાય ત્યારે આ અલણ ને અજ્ઞાન દાસી પૂજાની સામગ્રી સજ્જ કરી, હાથમાં ઉપાડી, પૂજનારીઓની સાથે જતી. જઈને આઘે એક ખુણામાં ઉભી રહેતી. કાંઈ આવડે તો નહિ, પણ આખો મીંચીને ઉભી ઉભી રોજ એ કાંઈક ખડખડયા કરતી. એની કાલીઘેલી

વાતો કેમ જાણે કોઈ અંતરિક્ષમાંથી સાંભળતું હોય, મીઠા મીઠા ઉત્તર દેતું હોય, તેમ આ દાસી છાનીછાની હસ્યા કરતી.

રાજ-આજ્ઞા એણે સાંભળી હતી.

ધૂપદીપ લઈને દાસી શ્રીમતી રાજમાતાની પાસે આવી ઉભી રહી. બોલી કે “બા, પૂજનો સમય થયો.”

મહારાણીનું શરીર થરથરી ઉઠ્યું. લયલીત બનીને એ બોલ્યાં, “નાદાન! નથી જાણતી? સ્તૂપ ઉપર ધૂપદીપ કરનારાંને શૂળી મળશે, કાં તો કાળું પાણી મળશે. ભાગી જા રાંડ! પૂજનું નામ હવે લેતી ના!”

શ્રીમતી પાછી વળીને રાજરાણી અમિતાને ઓરડે પહોંચી. રત્નજડિત આરસી ધરીને રાણીજી અંબોડો બાંધતાં હતાં, ને સેંઘામાં છટાથી હીંગળો પૂરતાં હતાં.

શ્રીમતીના હાથમાં પૂજની સામગ્રી જોઈને રાણીજી ઝબક્યાં. હાથ હલી જવાથી એનો સેંથો વક્રિયુકો થઈ ગયો.

શ્રીમતી કહે “રાણીજી, પૂજનો સમય થયો.”

રાણી બોલ્યાં “સાથે સાથે મરવાનો પણ સમય થયો છે કે શું? જલદી ચાલી જા આંહીથી. કોઈ જોશે તો રાજાજીનો કોપ સળગશે, મુખી! પૂજના દિવસો તો ગયા.”

આથમતા સૂર્યની સામે ઝરૂખો ઉઘાડીને રાજકુમારી શુંકલા એકલાં પડયાં પડયાં કવિતાનું પુસ્તક વાંચવામાં મગ્ન હતાં. ઝાંઝરનો ઝણકાર સાંભળીને બારણા સામે જુએ, ત્યાં તો શ્રીમતી!

“કુંવરી બા! ચાલો પૂજ કરવા.”

“જા રાંડ, તું મરવા.”

નગરને બારણે બારણે શ્રીમતી રખડી. પોકાર કર્યો કે “હે નગરનારીઓ ! પ્રભુની પૂજનો સમય થયો. ચાલો. શું કોઈ નહિ આવો ? રાજાજીની શું આટલી બધી બીક ? પ્રાણ શું આટલા બધા વહાલા ?”

કોઈએ બારણાં બીડી દીધાં, કોઈએ શ્રીમતીને ગાળો દીધી. કોઈ સાથે ચાલ્યું નહિ. શ્રીમતી એ રમ્મ સંધ્યા-કાળની સામે જોઈ રહી. દિશાઓમાંથી ઉંચે ઉભું ઉભું જાણે કોઈ કહે છે કે “સમય જાય છે, પુત્રી શ્રીમતી ! પૂજનો સમય જાય છે.” શ્રીમતીનું મોં પ્રકાશી ઉઠ્યું. એ ચાલી.

દિવસની છેલ્લી પ્રભા અંધકારમાં મળી ગઈ. માર્ગ આખો નિર્જન અને અંધકારમય બન્યો. લોકોનો કોલાહલ ધીરે ધીરે બંધ પડ્યો. રાજાજીના દેવાલયમાંથી આરતીના ડંકા સંભળાયા. રાત પડી. શરદના અંધકારમાં અનંત તારાઓ ઝળુકી ઉઠ્યા. દ્વારપાળે રાજમહેલનાં બારણાં બંધ કરી બૂમ પાડી કે “કચેરી ખલ્લાસ.”

એ મોડી રાતે રાજમહેલના પહેરેગીરે એકાએક કેમ ચમકી ઉઠ્યા ? એમણે શું જોયું ? ચાર ? જૂની ? કે કોઈ ભૂતપ્રેત ?

ના, ના ! એમણે જોયું કે રાજબગીચાને એક ખુણે, જાઠ અંધકારની અંદર, યુદ્ધદેવના સ્તૂપની ચોપાસ કોઈક દીપમાળા પ્રગટાવી રહ્યું છે.

ખુલ્લી તલવાર લઈને નગર-રક્ષકો દોડતા આવ્યા. સ્તૂપ પાસે જઈને જુએ છે તો એક સ્ત્રી સ્તૂપની સામે ઘુંટણપર પડીને બેઠી છે. એની બીડાયેલી આંખો અને કાંઈક બડબડી રહેલા હોઠ ઉપર એક હાસ્ય ફરકી રહેલું છે. અંતરિક્ષમાં તને એ કોણ મિત્ર મળ્યો હતો, આ તરૂણી ?

નગરપાલે આવીને એ ધ્યાનમગ્ન શરીરને ઠંઠોળ્યું સવાલ કર્યો કે “મૃત્યુને માથે લઈ આંહી આરતી કરનારી આ રંડા ! કોણ છે તું ?”

“હું શ્રીમતી : બુદ્ધ ભગવાનની દાસી.”

ઉઘાડી તલવાર એ રમણીની ગરદન પર પડી. સ્તૂપનો એ પવિત્ર પાષાણ તે દિવસે લોહીથી ભીંજાઈને વધુ પવિત્ર બન્યો.

શરદ ઋતુની એ નિર્મળ રાત્રિએ, રાજબાગના એ ખુણાની અંદર, એકાકી ઉભેલા એ સ્તૂપને ચરણે, આરતીની દીપકમાલાનો છેલ્લો દીવો ચોલવાઈ ગયો; પણ પેલી મરનારીના અંતરની જ્યોત તો બુગબુગાન્તર સુધી ચે નહિ બુઝાય.

શ્રેષ્ઠ ભિક્ષા

“શ્રાવસ્તી નગરીનાં એ નરનારીઓ! જાગો છો કોઈ ? આંખો ઉઘાડશો ? બુદ્ધપ્રભુને માટે હું ટહેલ નાખી રહ્યો છું. ભિક્ષા આપશો ? ”

આખી નગરી નિદ્રામાં પડેલી છે. શ્રાવસ્તીપુરીની ગગન-અડતી અટારીઓ ઉપર પરોડીઆની આંખી પ્રભા રમે છે. દેવાલયોમાં વૈતાલિકોનાં પ્રભાત-ગાન હજી નથી મંડાયાં. સૂર્ય ઉગશે કે નહિ ઉગે એવા સંદેહથી કોયલ હજી ધીરૂં ધીરૂં જ ટોકી રહી છે.

એ કોણ છે ? આવા વખતે, આથમી જતા તારા-ઓના આંખા પ્રકાશમાં, નગરીના માર્ગેમાર્ગે અને શેરીએ શેરીએ એ કોણ ટેલી રહ્યું છે ? પ્રભુ જૌતમને નામે કોણ ભીખ માગી રહ્યું છે ? મેઘગર્જના સમાન એ કોનું ગળું ગુંજે છે !

એ તો શ્રી બુદ્ધપ્રભુનો શિષ્ય; ભિખ્ખુ અનાથપિંડ.

સૂતેલાં સ્ત્રીપુરુષો એ સૂર સાંભળી સળવળ્યાં. સંન્યા-સીનો સાદ કાન માંડી સાંભળ્યો. ભિખ્ખુએ ફરી પોકાર્યું : “સુણો એ લોકસંઘ ! વર્ષાની વાદળીઓ પોતાના

દેહપ્રાણ ગાળીગાળીને જગતમાં જળ આપે છે. ત્યાગ-ધર્મ એ જ સકળ ધર્મોનો સાર છે, એા ભવી જીવો !”

કૈલાસનાં શિખર પરથી દૂરદૂર સંભળાતા, ભૈરવોના મહાસંગીત સમી એ લિખ્ખુની વાણી પ્રભાતની કાગાનીંદરમાં પોઢેલાં લોકોને કાને કાને ગુંજવા લાગી.

સૂતેલાં સ્ત્રીપુરુષો બેઠાં થયાં. રાજા જાગીને વિચાર કરે છે કે વ્યર્થ છે આ રાજદૌલત : ગૃહસ્થો ભાવે છે કે મિથ્યા છે આ ઐાળપંપાળ : ને કોમલ દિલની રમણીઓ તો દિલમાં દ્રવી જઈ અકારણ આસુડાં પાડી રહી છે. ભોગીજનો ભાવી રહ્યા છે કે ઓહ ! આ અમનચમન આખરે તો કેવાં છે ! ગઈ રાતે પહેરેલી કુલમાળનાં પ્રભાતે છુંદાએલાં સૂકાએલાં ફુલો જેવાં જ ને

ઉંચી ઉંચી અટારીઓનાં દ્વાર ઉઘડ્યાં. અંધારા પંથ ઉપર આંખો ચાળીને સહુ કૌતૂકથી નિહાળી રહ્યાં. સૂના રાજમાર્ગ ઉપર એક નિદ્રાહીન લિખારી ઝોળી ફેરવતો, ‘જાગો ! લિક્ષા આપો!’ એવા સવાલ નાખતો એકલો ચાલ્યો જાય છે.

ઓહો ! આ તો પ્રભુને દાન દેવાની સુભાગી ઘડી : એ ઘડી કોણ અભાગી ભૂલે ?

રમણીઓએ મુઠ્ઠીઓ ભરીભરી રત્નો વેર્યાં, કોઈએ કંઠનાં આભૂષણો તોડીતોડી ફેંક્યાં, તો કોઈએ વેણીનાં મોતી ચુંટીચુંટી ધરી દીધાં. લક્ષ્મીના વરસાદ વરસ્યા. વસ્ત્રાભૂષણોથી રાજમાર્ગ છવાઈ ગયો.

પરંતુ લિખ્ખુનો પોકાર તો ચાલુ જ રહ્યો : ‘ગૌતમ-પ્રભુ માટે લિક્ષા આપો!’ તે ચાલ્યો. આભૂષણો અને લક્ષ્મીનાં પૂર વચ્ચે થઈને તે ચાલ્યો. તેનું પાત્ર તો ખાલી જ હતું.

ઓ અજબ લિખ્ખુ ! તને શાની ભૂખ રહી ? તારે શું બેઠએ ? પ્રભુની શી ઇચ્છા છે ?

“આ નગરીનાં ઓ નરનારીઓ ! તમારો પ્રભુ મહિ-
મુક્તાનો ભૂખ્યો ન હોય, તમારો પ્રભુ સુંદર વસ્ત્રાભૂષણો
ન વાંછે. ફકીરોના પણ એ ફકીરની ભૂખ અનેરી છે. એને
તો તમારું સર્વશ્રેષ્ઠ દાન જોઈએ છે. ”

ચકિત બનેલાં નરનારીઓ, નિઃશ્વાસ નાખતાં નિહાળી
રહ્યાં. યુદ્ધપ્રભુનો લિખ્ખુ ખાલી ઝોળી સાથે નગરનો
દરવાજો વટાવી ગયો. નિર્જન અરણ્યમાં પણ જાણે વન-
ચરોને, પશુપક્ષીઓને, વૃક્ષોને સંભળાવતો હોય તેમ
તે પોકારતો જ રહ્યો : ‘જૈતમપ્રભુને માટે લિક્ષ્ણ આપો !’

ધોમ મધ્યાહ્ન તપી રહ્યો હતો. તે ટાણે આ નિર્જન
અરણ્યમાં કોણ બોલ્યું ? કોણે ઉત્તર આપ્યો ? ત્યાં જુઓ,
એક કંગાલ સ્ત્રી લોંચ પર સૂતી છે. એને અંગે નથી
આભૂષણ, નથી ઓઢણ. એના દેહ ઉપર એક જ વસ્ત્ર
વીટેલું છે. ક્ષીણ કંઠે એ બોલી : “હે લિક્ષુ ! ઉભા રહેજો !
એ દેવના પણ દેવને આ રંક નારીની આટલી લેટ ધરજો.”

એમ કહેતી એ નારી પાસેના ઝાડની ઓથે ભરાઈ
ગઈ : અને ઝાડની પાછળ પોતાના આખા દેહને સંતાડી
માત્ર એક હાથ બહાર કાઢ્યો. એ હાથમાં શું હતું ? તેના
નસ શરીરને ઢાંકનારો પેલો એકનો એક ટુકડો.

ફાટેલું વસ્ત્ર એણે લિક્ષુની ઝોળીમાં ફગાવ્યું.

“જય હો ! જગત આખાનો જય હો ! મહાલિખ્ખુનું
હૃદય આજે ધરાવાનું. આજે જૈતમનો અવતાર સફળ
થયો. જય હો, ઓ જગજગનની !”

જૂના ને ફાટેલા એ વસ્ત્રને શિર ઉપર ધરી, યુદ્ધદેવના
ખોળામાં ધરાવવા માટે લિક્ષુ ચાલ્યો ગયો.

કુલનું મૂલ

શિયાળાના દિવસો હતા. કડકડતી શીતમાં કુલો સુકાઈ ગયેલાં. કુંજોમાં અને બગીચામાં કુલઝાડ બધાં શિશુ-હીન માળાપ જેવાં ઉદાસ ઉભાં હતાં.

પણ પેલું સરોવર કેનું ? એ સરોવરની વચ્ચોવચ્ચ એક કમળ ઉઘડેલું છે. એ તો સુદાસ માળીનું સરોવર. એવું કુલ તો વસંતમાં પણ ન ખીલે.

સુદાસ આનંદથી છલકાઈ ઉઠ્યો. એના મનમાં થયું કે “રાજાજીને આજે આ કુલ ભેટ કરી આવીશ. કુલોના શોખીન રાજાજી આજે અકાળે આ કમળ જોઈને મને મોંમાગ્યાં મૂલ આપશે.”

વાયુનો એક હલોળો વાયો; કમળે જાણે ખુશખુશાલ બનીને છેલ્લો હીંચકો ખાધો; માથા ઉપરથી એક કોયલ બોલતી ગઈ. માળીએ માન્યું કે મંગળ શકુન થયાં.

સહસ્ર પાંખડીનું એ કુલ લઈને સુદાસ રાજમહેલની સામે વાટ જોઈ ઉભો છે. રાજાજીને સમાચાર કહેવરાવ્યા છે. હમણાંજ રાજા બોલાવશે. મૂલનો લોભી સુદાસ એ કુલની શી શી જતના કરી રહ્યો હતો ! એની પાંખડી ઉપરથી ઝાકળનું એક બિન્દુ પણ સુદાસે નીચે પડવા નથી દીધું.

એટલામાં જ રસ્તે એક આદમી નીકળ્યો. કમળને જોતો જોતો એ પુરુષ પાસે આવ્યો. સુદાસને પૂછ્યું કે “કુલ વેચવાનું છે ?”

“રાજાજીને ધરવાનું છે.” સુદાસે ટુકો ઉત્તર દીધો.

“મારે તો રાજાના પણ રાજાજીને ધરવા મન છે. આજે બુદ્ધદેવ પધાર્યા છે. બોલો, શું દામ લેશો ?”

“પણ હું એક *માયા સુવર્ણની આશા કરીને નીકળ્યો છું.”

“કબૂલ છે.”

ત્યાં તો નોખત ગડગડી. શરણાઈનો સૂર આવ્યો. કુંકુમચંદનના થાળ માથે મેલીને રમણીઓનું વૃંદ ગીતો ગાતું ચાલ્યું આવે છે. રાજા પ્રસન્નજીત પગે ચાલતા બુદ્ધદેવને દર્શને ઉપડ્યા છે. નગરની બહાર પ્રભુ ગૌતમ પધાર્યા છે.

કમળ જોઈને રાજા હર્ષ પામ્યા. મનમાં થયું કે પ્રભુના પૂજનમાં આજે પુષ્પનીજ ઉણપ હતી તે પૂરી થશે. રાજાજીએ પૂછ્યું કે “કુલનું શું મૂલ લઈશ, સુદાસ ?”

સુદાસ કહે, “મહારાજ ! કુલ તો આ સજ્જને રાખી લીધું.”

“કેટલી કીંમતે ?”

“એક માયા સુવર્ણ.”

“હું દશ માયા દઉં.”

રાજાજીને માથું નમાવીને પેલો પુરુષ બોલ્યો કે “સુદાસ, મારા વીશ માયા.”

રાજાજીનું મોં પડી ગયું. તેમનું હૃદય જરા હલાયું. પેલો પુરુષ બોલ્યો, “મહારાજ ! હું અને આપ બન્ને પ્રભુ બુદ્ધના દર્શને ચાલ્યા છીએ. મારે પણ આ પુષ્પ પ્રભુના ચરણેજ ધરવાનું છે. આ પુષ્પને માટે આજ આંહી આપણે રાજાપ્રજા રૂપે નથી ઉભા, બે લકતો રૂપે ઉભા છીએ. રોષ કરશો મા, હે સ્વામી ! આજે લકિતનાં પૂર દુનિયાદારીની મર્યાદા માનતાં નથી.”

* સોનું તોળવાનું પ્રાચીન કાલનું માપ.

હસીને રાજી બોલ્યા, “લકતજન ! હું રાજી છું. સુખેથી માગણી કરો. તમે વીશ માષા કહ્યા, તો મારા ચાળીશ.”

“તો મારા.....”

એટલું બોલવા જાય ત્યાં તો સુદાસ બોલી ઉઠ્યો : “માફ કરજો મહારાજ ! માફ કરજો સજ્જન ! મારે આ કુલ વેચવું જ નથી.” એટલું કહીને એણે દોટ મૂકી. બન્ને લકતો ચકિત નજરે જોઈ રહ્યા.

સુદાસ માળી કુલ લઈને નગર બહાર નીકળ્યો. એકલો ઉભો ઉભો વિચારે છે કે જે બુદ્ધદેવને ખાતર આ લકતો આટલું દ્રવ્ય ખરચે, એ પુરુષ પોતે કેટલા ધનવાન હશે ? કેટલા દિલાવર હશે ? એને આ કુલ આપું તો કેટલું બધું દ્રવ્ય મને મળશે ?

પદ્માસન વાળીને વડલાને છાંયે બુદ્ધ બેઠેલા છે. ઉજ્જવળ લલાટ : મ્હોં પર આનંદ : હોઠમાંથી સુધા ઝરે છે : આંખમાંથી અમી ટપકે છે : જેવો વાદળાંનો ઘેરો ગંભીર ઘરઘરાટ, તેવીજ એ તપસ્વીની વાણીનો નિર્મળ નાદ છે.

સુદાસ સ્તબ્ધ બનીને ઉભો. એના મ્હોંમાંથી ઉચ્ચાર પશુ નથી નીકળતો. એ તો જોઈ રહ્યો છે પેલા સાધુ સામે.

લોંચ ઉપર બેસીને સુદાસે એ પરમ તપસ્વીના પગ આગળ કમળ ધરી દીધું. વડલાની ઘટામાંથી પાંખીઓએ ગાન કર્યું. વાયુની એક લહરી વાઈ, કમળની પાંદડીઓ ફરફરીને હસવા લાગી. સુદાસને શકુન ફળ્યાં.

હસીને બુદ્ધે મીઠે સ્વરે સવાલ કયો : “હિ વત્સ ! કાંઈ કહેવું છે ? કાંઈ જોઈએ છે ?”

ગદ્ગદ સ્વરે માળી બોલ્યો કે “કંઈયે નહિ. તમારી ચરણરજની માત્ર એકજ કણી.”

સાચો બ્રાહ્મણ

સરસ્વતી નદીના કિનારા ઉપર એક દિવસ સાંજ પડતી હતી. કિનારે ગૌતમ ઋષિનો આશ્રમ હતો.

જંગલમાં છાણાં લાકડાં લેવા ને ફળફૂલ વીણવા ગયેલ બટુકો પાછા આવી પહોંચ્યા છે. તપોવનની ગાયો ચરીને આશ્રમે આવી છે. કિલકિલાટ કરતા બ્રહ્મચારીઓ ન્હાઇ-ધોઇને ઋષિજીની આસપાસ પોતપોતાનાં આસન પાથરી ટપોટપ બેસી ગયા છે. વચમાં હોમનો અગ્નિ પ્રગટાવેલો છે. અનંત આકાશમાં પણ એ સાંજને ટાણે, કોઇ શાંત મહર્ષિની આસપાસ, ન્હાનાન્હાના ચુકુમાર તારાઓની મંડળી, શિષ્યમંડળીની માફક ચુપચાપ કેમ જાણે હવન કરવા બેસી ગઇ હોય તેવો દેખાવ છે.

હોમાગ્નિમાં ઘી હોમાતું ગયું તેમ અગ્નિની જ્વાળાઓ તપોવનની ઉપર ઝબુકી ઉડી. અરણ્યમાં આઘે આઘે-કેટલે આઘે-એ જ્યોતિનાં દર્શન કરીને વટેમાર્ગીઓ ચાલતાં હતાં. એવે સમયે આશ્રમને બારણે આવીને એક બાળક લપાતો લપાતો ઉલો રહ્યો. ન્હાના ન્હાના હાથની ગુલાબી હથેળીઓની અંદર અર્ધ્ય લીધેલું છે. પાસે આવીને એ બટુકે ઋષિજીને ચરણે હાથમાંનાં ફળફૂલ ધરી દીધાં. બહુ જ ભકિતભર્યા પ્રણામ કર્યા.

ઋષિએ એ નવા અતિથિની સામે સ્નેહમય નજર કરી. કોકિલકંઠે બાળક બોલ્યો, “ગુરુદેવ! મારું નામ

સત્યકામ : માડું ગામ કુશક્ષેત્ર : મારી માએ મને પ્રહ્લવિદ્યા શીખવા મોકલ્યો છે.”

હસીને પ્રહ્લવિ મીઠી વાણીમાં બોલ્યા, “કલ્યાણ થાએ તારું, હે સૌમ્ય ! તારું ગોત્ર કયું બેટા ? તને ખબર નહિ હોય કે પ્રહ્લવિદ્યા તો માત્ર પ્રાદ્ધણના બાળકનેજ શીખવાય.”

ધીરે સ્વરે બાળકે કહ્યું, “મારા ગોત્રની તો મને ખબર નથી, મહારાજ ! હું મારી માને જઈને પૂછી આવું ? પૂછીને તરતજ પાછો આવીશ.”

આતૂર બાળક એટલું કહીને ગુરૂને નમન કરી ચાલી નીકળ્યો. સાંજેજ ચાલી નીકળ્યો. અંધારામાં એકલોજ ચાલ્યો, જંગલ વીંધીને ગયો. વનનાં પશુઓની ત્રાડો એને થરથરાવી ન શકી. આશ્રમમાં જઈને લણવાની એની બડી આતૂરતા હતી.

નદીને કિનારે ગામ હતું. ગામને છેડે પોતાની માનું ઝુંપડું હતું. બાળક ત્યાં પહોંચ્યો. ઘરમાં અંખો દીવો બળે છે, ને એની મા જબાલા બારણામાં ઉભીઉભી દીકરાની વાટ જુએ છે.

છાતી સાથે ચાંપીને માએ પૂછ્યું, “ઋષિએ શું કહ્યું, બેટા !”

સત્યકામ કહે, “માડી ! ઋષિજી તો પૂછે છે કે તારું ગોત્ર કયું ? પ્રહ્લવિદ્યા તો પ્રાદ્ધણનેજ લણવાય. બોલ, માડી ! આપણું ગોત્ર કયું ?”

એ સાંભળીને માતાનું મ્હેં શરમથી નીચું ઢળ્યું. કોમળ કંઠે એ દુઃખી નારી બોલી, “બેટા ! મારા પ્રાણ ! આ તારી મા એક વખત જીવાન હતી. ગરીબીની પીડામાં પડી હતી. તારે કોઈ બાપ હતોજ નહિ. દેવતાઓની મેં બહુ પ્રાર્થના કરી. દેવતાઓએ દયા કરીને

તને મારે પેટે જન્મ આપ્યો. તારે ગોત્ર ક્યાંથી હોય, બહાલા ! તારે બાપ જ નહોતો.”

તપોવનની અંદર બીજા દિવસનું સુંદર સવાર પડ્યું. એ વૃદ્ધ વડલાને છાંયડે વૃદ્ધ ઋષિજી બેઠા છે. એમને વીંટળાઈને પીળાં વસ્ત્રોવાળા બટુકો બેસી ગયા છે. તાબું સ્નાન કરેલું તેનાં જળખિન્દુઓ એ બટુકોની જટામાંથી ઝરી રહેલ છે. તપોવનના પુણ્યની નિર્મળ કાંતિ એ કુમારોનાં મ્હોં ઉપરથી ફિરજો કાઢી રહી છે. વડલા ઉપર પાંખીઓ ગાય છે, ચોપાસનાં કુલો ઉપર ભમરાઓ ગાય છે, સરસ્વતીનો પ્રવાહ ગાય છે, ને આશ્રમના કુમારો બધા એક સાથે શાંત સામવેદની ગાથાઓ ગાય છે. એ ચતુરંગી ગાન કેવું ? એકલી બેઠીબેઠી કુદરત ચોતાઈ કોઈ વાજાંત્ર બજાવી રહી હોય તેવું.

તપોવનના અનેક બટુકો જ્યારે કુદરતના વાજાંત્રની સાથે સૂર મેળવી સંગીત ગાઈ રહ્યા છે, ત્યારે સરસ્વતીને તીરે ચાલ્યો આવતો પેલો સત્યકામ શાં શાં રૂદન કરી રહ્યો છે ? એના મનમાં થાય છે કે “રે, હું ગોત્રહીન ! મારે કોઈ બાપ નહિ : જગતમાં હું કેવળ એક આકાશ-માંથી ખરી પડેલો તારો ! હું માત્ર સત્યકામ. અર્થહીન એક શબ્દ ! આ મારા જેવા જ અનેક કુમારો આંહી ગાન કરી રહ્યા છે. ઋષિ એને ખોળામાં બેસાડે છે, છાતી સાથે દાબે છે, ચુંબન કરે છે. બટુકોની આ મંડળીમાં પગ મૂકવાનું મારે માટે અંધ છે. હું ગોત્રહીન !”

શરમાતો શરમાતો એ બાળક આવે ઉભો રહ્યો. ઋષિજીની નજર પડી, સત્યકામને બોલાવ્યો :

“આંહી આવ, બેટા ! તારૂં ગોત્ર કર્યું, હે સુંદર બાળક ?”

બાળકે નીચું વળેલું મસ્તક ઉંચું કર્યું. એની કાળ કાળી બે મોટી આંખોની પાંપણો આસુથી ભીંજાઈ. એ બોલ્યો,

“ મહારાજ ! માએ રડીને કહ્યું કે મારે કોઈ પિતા નહોતો. માએ દેવતાની બહુ ભક્તિ કરેલી, એટલે દેવતાઓએ એ ગરીબ માને પેટે મને જન્મ દીધો. મારે કોઈ ગોત્ર જ નથી.”

બટુકોની મંડળીમાં હસાહસ ચાલી. મધપૂડા ઉપર પત્થરનો ઘા થાય ને જેમ માખીઓ બણબણી ઉડે, તેમ વિદ્યાર્થીઓમાં કોલાહલ ફેલાયો.

કોઈ મશ્કરી કરતો કરતો સત્યકામની સામે હસે છે.

કોઈ કહે છે કે, “અરરર! એને બાપજ નહિ.”

કોઈ બોલ્યો, “ધિઃકાર છે. એને ગોત્ર જ ન મળે.”

કોઈ કહે, “શું મોઢું લઈને એ આંહી પાછો આવ્યો?”

કોઈ કહે, “ગુરૂજી એની સાથે કાં વાતો કરે?”

સત્યકામની આંખોમાંથી અશ્રુની ધાર ચાલી. મશ્કરી સાંભળીને એના માથામાં એકજ અવાજ ગાળ્યો હો કે

“હું પિતાહીન, હું ગોત્રહીન.”

ઋષિના કાન મંડાયા છે પેલા બટુકોના ટિબળતરફ; ઋષિની આંખો ચોટી છે આ નબાપા બાળકના સુંદર ચહેરા તરફ; બ્રહ્મર્ષિનું હૃદય વિચારે છે કે “ધન્ય છે, હે સત્યવાદી બાળક !”

આસન ઉપરથી આચાર્ય ઉભા થયા. બાહુ પસારીને એમણે એ રડતા બાળકને આલિંગન કર્યું. વેદિની પાસે એને ખેંચી લીધો ને કહ્યું, “તું ગોત્રહીન નહિ, તું પિતાહીન નહિ, તું અપ્રાદ્ધાણ નહિ, હે બેટા ! તુંજ શુદ્ધ પ્રાદ્ધાણ. તારા ગોત્રનું નામ સત્યગોત્ર. એ નામ કદાપિ ભૂલીશ નહિ, હો તાત !”

સ્તબ્ધ બનીને બટુકો જોઈ રહ્યા. એમનાં મોઢાં નીચાં નમ્યાં. તપોવનમાં એક બ્રહ્મચારી વધ્યો. ગુરૂદેવનો સૌથી વધારે બહાલો બાળ એ સત્યકામ બન્યો.

અભિસાર

મથુરા નગરીના ગઢની રાંગે એક સંન્યાસી સૂતેલા છે. એનું નામ ઉપશુભ.

શ્રાવણ મહિનાની ઘોર રાત્રી જન્મતી હતી. નગરના દીવા પવનને અપાટે અપાટે જુઓતા હતા. ગામના દરવાજા ધીરે ધીરે બંધ થવા લાગ્યા. નગરને ડાંગરે દીવા નથી, ઘનઘોર આકાશમાં તારા થે નથી.

એકાએક એ સૂતેલો સંન્યાસી અંધારામાં કેમ અબડી ઉડ્યો? અંજરના અંકાર કરતો એ કોનો મધુર ચરણ એની છાતી સાથે અફળાયો?

ઘમાથી ભરપૂર એ યોગીની આંખો ઉપર એક ગુપ્ત દીવાનું આસમાની અજવાળું પડ્યું. એ કોણ હતું?

એ તો મથુરાપુરીની સર્વશ્રેષ્ઠ નટી પેલી વાસવદત્તા : આજ અંધારી રાત્રે કોઈ પ્રિયતમનો પાસે જવા નીકળી છે. એના આસમાની ઓઢણાનો અંદરથી યૌવન ફાટફાટ થતું તોફાને ચડ્યું છે. અંગ ઉપર આભૂષણો રણુઝણી રહેલાં છે. મદોન્મત્ત એ રમણી આજ તો વળી બહાલાને ભેટવા સાફ લાન ભૂલેલી છે. પૂર જોશમાં ધસ્યે જાય

અંધારામાં એના કોમલ પગ સાથે સંન્યાસીનું શરીર અફળાયું. વાસવદત્તા થંભીને ઉભી રહી.

ઓઢણાના છેડામાં છુપાવેલો ઝીણો દીવો ધરીને એ સુંદરી સાધુના મ્હોં સામે નિહાળી રહી, સુકુમાર ગોર કાંતિ : હાસ્યભરી એ તરૂણાવસ્થા : નયનોમાં કરૂણાનાં કિરણો ખેલે છે : ઉન્નવળ લલાટની અંદર જાણે ચંદ્રની શીતળ શાંતિ દ્રવે છે : શાં અલૌકિક રૂપ નીતરતાં હતાં !

હાય રે રમણી ! આવું રૂપ આજે ધરતી ઉપર રગ-દોળાય છે. એને ઢાંકવાં પૂરા વસ્ત્રો પણ નથી. તું શું ભેઠ રહી છે ? શામાં ગરક થઈ ગઈ છે, નારી ? પગ ઉપાડ, પગ ઉપાડ. રાજમહેલનો નિવાસી કોઈ પ્રેમી તારી વાટ જોતો ઝરૂખામાં ઉભો તલખતો હશે.

સંન્યાસીના ચરણ સ્પર્શીને વાસવદત્તા દીન વચને બોલી : “હે કિશોર કુમાર ! અજાણ્યે આપને વાળી ગયું. મને માફ કરશો ?”

કરૂણામય કંઠે સાધુ બોલ્યા, “કાંઈ ફિકર નહિ. હે માતા ! સુખેથી સીધાવો. તમારે વિલંબ થતો હશે.”

તોયે આ અભિસારિકા કાં હટતી નથી ? એના પગ કોણે ઝાલી રાખ્યા છે ?

ફરીવાર એ દીન અવાજે બોલી : “હે તપસ્વી ! આવું સુકોમલ શરીર આ કઠોર ધરતી ઉપર કાં રગદોળો છો ? નિર્દય લોકોએ કોઈએ એક સુંવાળું બિછાનું ચે ન કરી આપ્યું ?”

સાધુએ અબોલ રહીને હસ્યા જ કયું.

“મારે ઘેર પધારશો ? એકાંતમાં પથારી કરી આપીશ. પધારો, હું પાછી વળું.”

“હે લાવણ્યના પુંજ ! આજે તો જોનો વારો છે તેની પાસે જ જઈ આવો, એક દિવસ મારો પણ વારો આવશે

ત્યારે હું વિના બોલાવ્યો તમારી કુંજમાં આલ્યો આવીશ. આજે તો સીધાવો જને કોલ દીધો છે તેની પાસે.”

એટલી વારમાં તો અંધારેલાં વાદળાં તૂટી પડ્યાં. આકાશ-નું હૃદય ચીરીને વિજળી બાણે ઘર છોડી અભિસાર કરવા નીકળી પડી. ઘોર ગર્જના થઈ. બાણે પ્રલયના શંખ વાગ્યા. ત્રાસથી એ રમણી કંપી ઉઠી. કોને માલુમ છે કે ક્યાં સુધી એ કોમલાંગી ભીંબાણી હશે, થરથર કમ્પી હશે, ને રડી હશે ? એનો અભિસાર એ રાત્રિયે અધૂરો રહ્યો.

શ્રાવણ મહિનો વીતી ગયો. ત્યાર પછી તો ઘણાએ મહિના આવ્યા ને ગયા. ચૈત્ર માસની સાંજ પડતી હતી. વ્યાકુળ બનીને વાયુ બાણે કોઈને ભેટવા આલ્યો હતો. માર્ગ પરનાં તરવરોને કુંપળો કુટી હતી. રાજાજીના બગીચામાં આજે બોરસદલી અને પારિજાતકનાં અપરંપાર ફુલો મહેકી ઉઠ્યાં છે. અને નગરીનાં તમામ નરનારીઓ આજે મધુ-વનમાં વસંતોત્સવ કરવાં ગયાં છે. નિર્જન એ નગરીના ઝરખાઓમાં ડોકિયાં કરીકરીને આકાશનો ચંદ્ર મલકી રહ્યો છે. હૂરહૂરથી ગળાઈને બંગ્લીના સ્વરો આવે છે. ચંદ્રના એ અજવાળાની અંદર, નિર્જન રાજમાર્ગ ઉપર એ કોણુ આલ્યો બાય છે ? એ તો પેલો. સંન્યાસી ઉપગુપ્ત. સંન્યાસી રાત્રિયે કાં રખડે ? હૂરહૂરથી બંગ્લીના સ્વરો આવે : માથા ઉપર વૃક્ષોની ઘટામાં કોયલ ટહુકે : સામે ચંદ્ર હસે : આજે એ તપસ્વીની અભિસાર-રાત્રિ આવી પહોંચી કે શું ?

નગર છોડીને તપસ્વી ગઠની રાંઝે રાંઝે આલ્યો. અજવાળું વટાવીને આંખાની અંધારી ઘટામાં પેઠો. એકાએક એના પગ થંભ્યા. એ પગની પાસે શું પડ્યું હતું ?

દુર્ગંધ મારતું એક માનવ-શરીર : અંગના રોમેરોમમાં શીતળાનો દાણુ રોગ ફાટી નીકળેલો છે. આખો દેહ

લોહીપરમાં લલખદ થઇ ગેગી ગયો છે. કાયા સળગીને જાણે કાળી પડી ગઇ છે.

ગામના લોકોએ એ ચેપી રોગમાં પીડાતી કોઇ બિચારી સ્ત્રીને ઘસડીને નગરની બહાર નાખી દીધેલી છે.

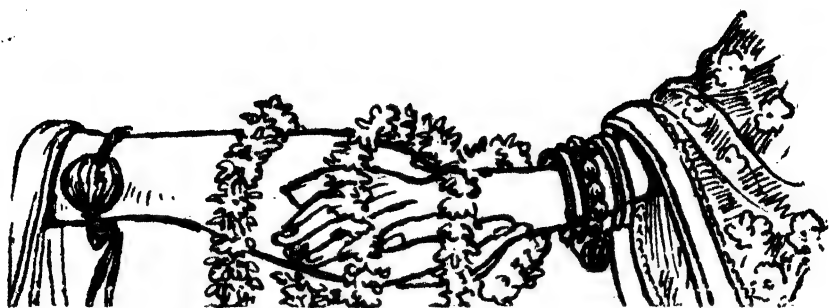
પાસે બેસીને સંન્યાસીએ એ બિમારનું માથું ઉપાડી ધીરે ધીરે પોતાના બોળામાં મેલ્યું. “પાણી પાણી”નો પોકાર કરતા એ બે હોઠ ઉપર શીતળ પાણી રેડ્યું. કપાળ ઉપર પોતાનો સુકોમળ શીતળ હાથ મેલીને શાંતિનો મંત્ર ગાયો. ચંદનનો લેપ લઇને એ સડેલા શરીરને અંગે પોતાને હાથે મદન કર્યું. ને પછી દહીંને મધુર અવાજે પૂજ્યું કે “કાંઇ આરામ મળે છે, ઓ સુંદરી?”

“તમે કોણ, રે દયામય? તમે ક્યાંથી આવ્યા?” દુર્બળ અવાજે દરદીએ પ્રશ્ન કર્યો. એની આંખોમાંથી આંસુની ધારા છુટી.

મંદ મંદ મુખ મલકાવીને સાધુ કહે છે: “ભૂલી ગઇ, વાસવદત્તા! શ્રાવણ માસની ઘનઘોર રાત્રિયે આપેલો કોલ શું યાદ નથી આવતો? આજે મારા અભિસારની આ મીઠી રાત્રિ આવી છે, ઓ વાસવદત્તા!”

આંખાની ઘટામાંથી મંજરીઓ ઝરી. કાચલ ટહૂકી. ચંદ્ર મલક્યો. યોગીનો અભિસાર ઉજવાયો.

વિવાહ

રાતનો બીજો પહોર જામતો ગયો તેમ તેમ શરણા-
ધઓમાંથી બીહાગના સૂર નીકળવા લાગ્યા. ઢોલનગારાંનો
કોલાહલ બંધ છે. માયરાની નીચે છેડાછેડી બાંધેલ વર-
કન્યા આંખો નમાવીને સમપદીના મંત્રો સાંભળી રહ્યાં
છે. ચોપાસના ઝડબાઓની બારીઓ ખોલીખોલીને નગર-
ની રમણીઓ ધુમટાનાં ઝીણાં બાકોરામાંથી વર-કન્યાને
જોઈ રહી છે. આષાઢના નવમા દિવસની એ ઝરમર
ઝરમર વરસતી રાત્રિયે, ધીરૂં ધીરૂં આકાશ ગરબે છે, ને
ધરતી ઉપર ધીરી ધીરી શરણાધ બોલે છે. એ કોણ
પરણતાં હતાં ?

એક ક્ષત્રિય રાજા પરણતો હતો. મેવાડ મંડળેશ્વરનો
એક માંડળિક, મેડતાનો તરણુ રાજા. શરણાધના એકલા
સૂર ક્ષત્રિયના વિવાહમાં નહિ તો બીજો ક્યાં વાગે ?

ઇશાન ખુણામાંથી વાયુના સૂસવાટા વાય છે. આકાશની
છાતી ઉપર વાદળાં ઘેરાય છે. માયરામાં મણિજડિત
ઝુમ્મરો લટકે છે, દીવાઓ જાણે એ મણિઓની અંદર
પોતાનાં હજારો પ્રતિબિમ્બો નિહાળી નિહાળીને નાચી
રહ્યા છે.

ન્યોતિઓથી ઝળહળતા એ લગ્નમંડપમાં અચાનક
કોણ વિદેશી આવીને ઉભો રહ્યો ? દરવાજે આ રણભેરી
કોણે બજાવી ! આ ગઢના નગારા પર ડાંડી કેમ પડી ?

જનૈયાઓ વિજળીના ચમકારાની જેમ ખડા કેમ થઈ ગયા ! તલવાર ખેંચીને ક્ષત્રિઓ વરકન્યાની આસપાસ કાં વીંટળાઈ વળ્યા ! કોઈ ચમકૂત આવી પહોંચ્યો કે શું ?

ના; એ તો મારવાડરાજનો દૂત આવ્યો છે. વરરાજના હાથમાં એક લોહીથી છાંટેલો કાગળ મેલે છે અને સંદેશો સાંભળાવે છે કે “ દુશ્મનો મારવાડમાં આવીને ઉભા છે, મરધરપતિ રામસિંહ રણે ચડી ચુક્યા છે. જોધાણનાથે કહાવ્યું છે કે, હે માંજળિકો ! હથીઆર લઈને હાજર થજો. બોલો “રાણા રામસિંહનો જય !”

મેડતાનો રાજા માયરામાં ઉભો ઉભો ગરજ ઉઠ્યો કે “ જય, રાણા રામસિંહનો જય.” એની બુકૂટી ખેંચાઈ ગઈ અને કપાળપર પરસેવાનાં બિન્દુ જામ્યાં. પરણતી કન્યાની નમેલી આંખોમાં આંસુ છલછલ થાય છે. એનું અંગ થરથર થાય છે. પુરુષ પોતાની પરણેતરની સામે ત્રાંસી એક નજર નાખવા જાય ત્યાં તો દૂત જૂમ પાડી ઉઠ્યો કે “ રાજપૂત, સાવધાન ! હવે સમય નથી.” એ લીધણ અવાજથી આખો મંડપ જાણે કમ્પી ઉઠ્યો, દીવાની જ્યોતો જાણે થંભી ગઈ.

“ અશ્વ લાવો, રે કોઈ દોડો ! અશ્વ લાવો.” રાજાએ સ્પાદ કયો. ચાર નેત્રો મળી ન શક્યાં. મુખમાંથી વિદાયનો એક ઉચ્ચાર પણ ન કરી શકાયો. એ વીરની છાતીમાંથી આંસુ ઉઠ્યાં તે આંખોને ખુણે આવીનેજ પાછાં વળી ગયાં. હણ-હણતો અશ્વ આવી પહોંચ્યો. એનો એ લગ્ન-મુગટ, એની એ ગુલાલલરી આંગડી, હાથમાં એનો એ મંગળ મીઠાળ : ને રાજા અશ્વ પર ચડી ચાલી નીકળ્યો. કન્યા તો ઘોડાના ડાબલા સાંભળતી રહી. મંડપના દીવા મણિમાળામાં પોતાનાં મ્હોં નિહાળતા રહ્યા, પુરોહિતનો મંત્રોચ્ચાર અરધે આવીને ભાંગી ગયો અને શરણાઈના સૂરો શરણાઈના ઢૈયામાં જ સમાયા. અધૂરી રહેલી સપ્તપદી હવે ક્યારે પૂરી થવાની હશે ?

કન્યાને અંતઃપુરમાં લાવીને માએ રડતાં રડતાં કહ્યું :
“અભાગણી દીકરી ! પાનેતર ઉતારી નાખ. મીઠાળ છોડી
નાખ. ગયેલો ઘોડેસ્વાર હવે ક્યાંથી પાછો આવે ?

કુમારી કહે, “પાનેતર ઉતારવાનું કહેશે નહિ માડી !
ને બાંધ્યા મીઠાળ હવે છુટવાના નથી. આ વેશેજ હું
હમણાં મેડતાપુરને માર્ગે ચાલી નીકળીશ. ચિંતા કરશે
નહિ, મા ! રજપૂત પાછો આવ્યા વિના રહેશે નહિ.
અધૂરા રહેલા ફેરા ત્યાં જઈને ફરી લેશું.”

પુરોહિતે આવીને આશીર્વાદ દીધો. દુર્વાનાં પવિત્ર
તરણાં સાથે બાંધાવ્યાં. નગરની નારીઓનાં મંગળ ગીત
સાંભળતી સાંભળતી રાજકુમારી વેલડીમાં બેઠી. સાથે
રંગીન વસ્ત્રો પહેરીને દાસદાસીઓ નીકળ્યાં.

માતા બચ્ચી ભરીને કહે છે કે “બેટા ! આવજો હો !”

એની આંખમાં આંસુ સમાયાં નહિ.

બાપુ માથે હાથ મેલીને બોલ્યા કે “દીકરી !
આવજો હો !” એણે મોં ફેરવી લીધું.

છાનીમાની એણે આંખો લૂછી. ઘૂઘરીઆળી વેલ્ય,
ધુળના ગોટા ઉરાડતી પાદર વળોટી ગઈ, નદીને પહેલે પાર
ઉતરી ગઈ, સ્મશાનની પડખે થઈને નીકળી ગઈ. માખાપ
જોઈ રહ્યાં. ઓ જાય ! ઓ દેખાય ! ઓ આકાશમાં મળી
જાય ! ઓ શરણાઈનો સૂર સંભળાય.

અધરાત થઈ, અને મેડતાપુરીના દરવાજા પાસે
મશાલોનો પ્રકાશ ઝળહળી ઉઠ્યો. શરણાઈઓના ગેહકાટ
સાથે રાજકુમારી આવી પહોંચી.

નગરને દરવાજે પ્રજાજનોની મેદની જામેલી છે. સહુનાં
અંગ ઉપર સફેદ વસ્ત્રો છે.

પ્રજાજનો બૂમ પાડી ઉઠ્યા કે “શરણાઈ બંધ કરો.”

શરણાઈ બંધ પડી. દાસદાસીઓએ પૂછ્યું કે “શી હકીકત છે ?”

નગરજનો ખોલી ઉઠ્યા, “મેડતાના રાજા આજે યુદ્ધમાં મરાયા. આંહી એની ચિતા ખડકાય છે. હમણાં એને અગ્નિદાહ દેવાશે.”

કાન માંડીને રાજકુમારીએ વાત સાંભળી. આંસુનું એક ટીપું પણ એ બે આંખોમાંથી ટપક્યું નહિ. વેલડીનો પડદો ખોલીને કુમારીએ હાકલ મારી, “બખરદાર ! શરણાઈ બંધ કરશો મા ! આજે અધૂરાં લગ્નો પૂરાં કરશું, છેડાછેડીની જે ગાંઠ બંધાઈ છે તેને ફરી ખેંચી બાંધશું, આજે સ્મશાનના પવિત્ર અગ્નિદેવની સમક્ષ, ક્ષત્રિઓની મહાન મેદિની વચ્ચે સપ્તપદીના બાકી રહેલા મંત્રો બોલશું.”

“બજાવો શરણાઈ, મીઠા મીઠા સૂરની બધી ચે રાગ-ણીઓ બજાવી દેવો.”

ચંદનની ચિતા ઉપર મેડતા-રાજનું મુદ્દું સૂતું છે. માથા પર એનો એ લગ્ન-મુગટઃ ગળામાં એની એ વરમાળાઃ કાંડા ઉપર એનો એ મીઠોળાઃ વિવાહ વખતનું એ મૃદુ હાસ્ય હજી હોઠ ઉપર ઝલકી રહ્યું છે. મૃત્યુએ એ વર-રાજાની કાંતિનું એક કિરણ પણ નથી ઝુંટી લીધું. સૂતેલો વરરાજા શું કન્યાની વાટ જોતો જોતો મલકી રહ્યો છે ?

વેલ્યમાંથી રાજકુમારી નીચે ઉતર્યાં. છેડાછેડી બાંધીને વરરાજાના ઓશીકા આગળ બેઠાં. સૂતેલા સ્વામીનું માથું ખોળામાં લીધું. સપ્તપદીનો ઉચ્ચાર આરંભ્યો.

નગરનો નારીઓનાં વૃંદ આવીને મંગળ ગીતો ગાય છે, પુરોહિત ‘ધન્ય, ધન્ય’ પુકારે છે. ચારણો વીરાંગનાનો જયજયકાર બોલાવે છે, અને ભડભડાટ કરતી ચિતા સળગી ઉઠે છે.

જય હો એ ક્ષત્રિ જીગલનો.

માથાનું દાન

કોશલ દેશના મહારાજની તોલે તો કોઈ ન આવે. દુઃખીને એ શરણુ દેનારા અને દીનના એ પિતામાતા. એવાં એનાં યશોગાન ગવાતાં. પ્રભાતે એનું નામ લઈને લોકો પાવન થતાં.

કાશી નગરીની અંદર એક દિવસ ઉત્સવ હતો. દેવાલયોમાં ઘંટારવ થાય છે, લોકોનાં ટોળેટોળાં ગીત ગાય છે કે “જય કોશલપતિ!” સાંજને ટાણે સ્ત્રીઓએ પોતાના આંગણામાં દીપમાળા પ્રગટાવી છે.

કાશીરાજ પૂછે છે, “આ બધી સ્ત્રી ધામધુમ છે?”

“પ્રધાન કહે કે કોશલના ધણીનો આજે જન્મ દિવસ છે.”

“મારી પ્રજા કોશલના સ્વામીને શા માટે સન્માન આપે?”

“મહારાજ! પુણ્યશાળી રાજા માત્ર પોતાના મુલકમાં જ નહિ, પણ જગત આખાના હૃદય ઉપર રાજ કરે છે. એની માલીકીને કોઈ માટીના સીમાડા ન અટકાવી શકે.”

“એ...એ...મ !” કાશીરાજે હાંત ભીંસ્યા. ઇપ્પાથી એનું હૃદય સળગી ઉઠ્યું.

ચુપાચુપ એકવાર કાશીની સેનાએ કોશલ ઉપર છાપો માર્યો. સેનાને મોખરે કાશીરાજ પોતે ચાલ્યા.

સેના વિનાનો એ નાનો રાજા કોશલેશ્વર ખીનું શું કરે ? ખડગ ધરીને રણે ચડ્યો, હાર્યો, લગ્ન પામીને જંગલમાં ગયો. પોતાને નગર પાછા આવીને કાશીરાજ વિજયોત્સવની રાહ જોઈ ઉભા રહ્યા.

“કોશલનું આખું રાજ મેં કળને કર્યું છે. એની રિદ્ધિ-સિદ્ધિ મારી પ્રજા લોગવશે. એ દેશના ઉચ્ચ હોદ્દાઓ ઉપર મારી રૈયતનાં માણસોને બેસાડીશ.” એવા વિચારોમાં કાશીરાજ હરખાતો વરઘોડાની વાટ જોતો રહ્યો.

પ્રજાએ હાહાકાર કરી મૂક્યો. ઘેરઘેર તે દિવસે શોક પળાયો. રાજાની ઇર્ષ્યાનો ભડકો વધુ ભીષણ બન્યો. દેશ-દેશમાં એણે પડો વજડાવ્યો કે “કોશલરાજનું માથું કોઈ લાવી આપે તો એને સવામણ સોનું આપું. દેશેદેશમાં ‘ધિક્કાર ! ધિક્કાર !’ થઈ રહ્યું.

જંગલમાં એક લિખારી ભટકતો હતો. એની પાસે આવીને એક દિવસ મુસાફરે પૂછ્યું, “હે વનવાસી ! કોશલ દેશનો રસ્તો કયો ?”

લિખારીએ નિઃશ્વાસ નાખી કહ્યું, “હાય રે અભાગી દેશ ! ભાઈ, એવું તે શું હુઃખ પડ્યું છે કે તું ખીન સુખી મુલક છોડીને હુઃખી કોશલ દેશમાં જાય છે ?”

મુસાફર બોલ્યો, “હું એક ખાનદાન વણિક છું. ભર-દરીએ મારાં બારે વહાણ ડુખી ગયાં છે. મારે માથે કરજનું કલંક છે. મન તો ઘણુંયે થાય છે આપઘાત કરવાનું, પણ કરજ ચુકવ્યા સિવાય કેમ મરાય ? હે વનવાસી ! એટલા માટે હું કોશલના ઘણી પાસે જઈને મારી કથની કહીશ.

એની મદદ લઈ ફરી વેપાર જમાવીશ. કમાઈને કરજ ચુકાવીશ.”

એ સાંલળીને પેલા લિખારીનું મોં જરાક મલક્યું. તરત એની આંખોમાં આંસુ લરાઈ આવ્યાં.

એ બોલ્યો, “હે મુસાફર ! તારો મનોરથ પૂરો થશે. મારી સાથે ચાલીશ ?”

બન્ને જણ ચાલ્યા. કાશીનગરમાં પહોંચ્યા. રાજસલામાં દાખલ થયા. એ જટાધારી લિખારીના મોં ઉપર કોઈ રાજવી કાંતિ ઝલકતી હતી. કાશીરાજની આંખો એ કંગાળ ચહેરા ઉપર ચોટી. એણે પૂછ્યું, “કોણ તો ? શા પ્રયોજને આંહી આવેલ છે ?”

લિખારી કહે, “ હે રાજન્ ! સુખસમાચાર દેવા આવ્યો છું.”

“શું ?”

“કોશલરાજનું માથું લાવનારને આપ શું દેશો ? ”

“ક્યાં છે ? ક્યાં છે ? લાવ જલદી. સવા મણ સોનું આપું, અઢી મણ સોનું આપું. ક્યાં છે એ માથું ? ”

“રાજાજી ! અઢી મણ સોનું આ વણિકને જોખી આપો, અને સુખેથી આ માથું વાઢી લો.”

રાજા સ્તબ્ધ બનીને કોઈ પત્થરની પ્રતિમા સરખો આંખો ફાડી રહ્યો.

“નથી ઓળખતા, કાશીરાજ ? એટલામાંજ શું ભૂલી ગયા ? ઝીણી નજરે નિહાળી લો, આ કોશલરાજનું જ મોઢું કે બીજા કોઈનું ?”

“કોશલના સ્વામી ! હું આ શું જોઉં છું ?”

“સ્વપ્ન નહિ, રાજા ! સત્ય જુઓ છો. ચાલો, જલદી ખડગ ચલાવો. આ વણિકની આખરે લુંટાય છે.”

ઘડીવાર તો કાશીરાજ અબોલ બની બેસી રહ્યા. પછી એણે મ્હેં મલકાવીને કહ્યું : “વાહ વાહ, કેશલ-પતિ ! માંહેં આટઆટલું માન-ખંડન કર્યું, ને હજી એ શું માથું દઈને મારા પર વિજય મેળવવાની આ બુક્તિ જમાવી છે કે ! ના, ના; હવે તો આપની એ બાજીને હું ધૂળ મેળવીશ. આજના નવીન રણસંગ્રામમાં તો હું જ તમને હરાવીશ.”

એટલું કહી, એ જુર્જરિત લિખારીના મસ્તક પર કાશી-રાજે મુગટ પહેરાવ્યો. એને પોતાની બાબુએ સિંહાસને બેસાર્યો. ઉભા થઈ, સન્મુખ જઈ, અંજલિ બેડી કહ્યું : “હે કેશલરાજ ! રાજ તો પાછું આપું છું, પણ વધારામાં માંહેં હૃદય પણ ભેટ ધરું છું. બદલામાં તમારું માથું લઉં છું : પણ ખડગની ધાર પર નહિ, મારા હેયાની ધાર પર.”

રાણીજીના વિલાસ

કાશીનાં મહારાણી કંઈ એક સો સહીઅરોની સાથે આજ નહાવા નીકળેલાં છે. વરૂણા નદીનાં નિર્મળાં નીર છલછલ કરતાં બહેતાં હતાં. અને માહ મહિનાનો શીતળ પવન સૂ સૂ કરતો વાતો હતો.

નગરથી આવે આવેના એ નદીઘાટ ઉપર આજે કોઈ માનવી નથી. પાસે કેટલાક ગરીબ લોકોનાં ઝુંપડાં છે. રાજાજીની આજ્ઞા હતી કે રાણીજી સ્નાન કરવા પધારે છે, માટે સહુ બહાર નીકળી જાયો. એ કારણે ઝુંપડાં નિર્જન પડ્યાં હતાં.

ઉત્તર દિશાના પવને આજ નદીને પાગલ બનવી છે. પાણીની અંદર સવારનો સોનેરી પ્રકાશ પીગળી રહ્યો છે. છલછલ અવાજે નાચ કરતી ચાલી જતી નદી જાણે કોઈ એક નદી જેવી દિસે છે : જેના ઓઢણામાંથી લાખલાખ હીરા ને માણેક ઝળહળ ઝળહળ થઈ રહેલ છે.

રમણીઓ નહાય છે. અંતઃપુરના બંદીખાનેથી છુટેલી એક સો સખીઓ આજે શરમનાં બંધન શી રીતે માને ? એ એક સો કંઠના કલકલ ધ્વનિ, હાસ્યના ખડખડાટ, સુકોમળ હાથના છબછબ અવાજ, અને મીઠા વાતાલાપ : નદી જાણે એ બસો હાથની થપાટો ખાઈને પાગલ બની, આકાશમાં જાણે શોર મચ્યો.

નહાઈને મહારાણી કાંઠે આવ્યાં; ખૂમ પાડીને બોલ્યાં કે “અલી, કોઈ દેવતા સળગાવો. હું ટાઢમાં થરથરું છું.”

સો સખીઓ છુટી, અને ઝાડની ડાળીઓ ઝાલીને તાણવા લાગી. પણ એ સુકોમળ હાથમાં એક પણ ડાળ ભાંગવાની તાકાત ક્યાંથી હોય ? રાણીજીએ બુમ મારી, “અલી ! જુવો આ સામે ઉભાં ઘાસનાં ઝુંપડાં. એમાંથી એક ઝુંપડાને દીવાસળી લગાવો. એના તાપમાં હું હાથપગનાં તળીઆં તપાવી લઈશ.”

માલતી નામની દાસી કરૂણ કંઠે બોલી, “રાણી મા ! આવી મશ્કરી તે હોય ! એ ઝુંપડીમાં કોઈ સાધુસંન્યાસી રહેતા હશે. કોઈ ગરીબ પરદેશી રહેતાં હશે. એ બિચારાના એક ન્હાના ઘરને પણ સળગાવી દેશે ?”

“ઓહો, મોટાં દયાવંતાં બા !” રાણીજી બોલ્યાં; “છોકરીઓ ! હાંકી કાઢો આ દયાળુની દીકરીને. અને સળગાવી દો એ ઝુંપડું. ટાઢમાં મારા પ્રાણ નીકળી જાય છે.”

દાસીઓએ ઝુંપડાને દીવાસળી મેલી દીધી. પવનના સૂસવાટાની અંદર જ્વાળા લલુકી. પાતાળ ફેાડીને નીકળેલી અંગાર મય નાગણીઓ જેવી એ મદોન્મત્ત સ્ત્રીઓ ગાનગર્જન કરતી કરતી માતેલી બની ગઈ.

પ્રભાતનાં પંખીઓએ પોતાના કિલકિલાટ અંધ કયા. ઝાડ ઉપર કાગડા ટોળે વળીને ચીસો પાડવા લાગ્યા. એક ઝુંપડેથી બીજે ઝુંપડે દા લાગ્યો. જોતજોતામાં તો બધાં ઝુંપડાં બળીને ભસ્મ થયાં.

અરૂણરંગી રેશમી સાડીના પાલવડા ફરફરાવતાં રાણીજી, રમતાં ખેલતાં, સખીઓની સાથે પાછાં વળ્યાં.

રાજજી ન્યાયાસન પર બેઠેલા હતા. પોતાનાં ઝુંપડાં-ને રાણીજીની ટાઢ ઉરાડવા માટે આગ લાગી ગઈ, એટલે ગૃહહીન બનેલાં ગરીબ લોકોએ રાજસભામાં આવી કકળાટ કરી મૂક્યો. રાજજીએ વાત સાંભળી. એની મુખમુદ્રા લાલચોળ થઈ ગઈ. તત્કાળ પોતે અંતઃપુરમાં પધાર્યા.

“રાણીજી ! અભાગણી પ્રજાનાં ઘરખાર ખાળી ખાખ કયાં તે કયા રાજધર્મ અનુસાર ?” રાજાજીએ પ્રશ્ન કર્યો.

રીસાઈને રાણી બોલ્યાં, “શા હિસાબે એ ગંદાં ઝુંપડાં-ને તમે ઘરખાર કહો છો ! એ પચીસ ઝુંપડાંનું કેટલું મૂલ ? રાજા-રાણીના એક પ્રહરના અમનચમનમાં કેટલું દ્રવ્ય ખરચાય છે, રાજા ?”

રાજાની આંખોમાં જ્વાળા સળગી. રાણીને કહ્યું, “ત્યાંસુધી આ રાજવી ઝરખામાં બિરાજ્યાં છો ત્યાં સુધી નહિ સમજાય કે કંગાળનાં ઝુંપડાં બળી જાય તો કંગાળને કેટલું દુઃખ ! ચાલો, હું તમને એ વાત બરાબર સમજાવું.”

રાજાજીએ દાસીને બોલાવી આદેશ દીધો કે “રાણીના રત્નાલંકારો કાઢી નાખો. અંગ ઉપરનું સુકોમળ ઓઢણ ઉતારી દ્યો.”

અલંકારો ઉતર્યા. રેશમી ઓઢણ પણ ઉતર્યું.

“કોઈ ભિખારી નારીનાં વસ્ત્રો લાવી પહેરાવો.” રાજાજીએ હુકમ કર્યો.

દાસીએ આજ્ઞાનુસાર કર્યું, રાજાજી રાણીનો હાથ ઝાલીને રાજમાર્ગ ઉપર લઈ ગયા. ભરમેદિની વચ્ચે કહ્યું કે “કાશીનાં અભિમાની મહારાણી ! નગરને ખારણે ખારણે ભીખ માગતાં માગતાં ભટકજો. એ ભસ્મીભૂત ઝુંપડાં ફરીવાર ન બંધાવી આપો ત્યાંસુધી પાછાં ફરશો મા. વરસ દિવસની મુદત આપું છું. એક વરસ વીત્યે ભરસભામાં આવીને માથું નમાવી પ્રજાને કહેજો કે થોડીએક કંગાલ ઝુંપડીઓને સળગાવી નાખવામાં જગતને કેટલી હાનિ થઈ !”

રાજાજીની આંખોમાં આંસુ છલકાયાં. રાણીજી એ ભીખારિણીને વેશે ચાલી નીકળ્યાં. તે દિવસે રાજાજી ફરી ન્યાયાસન પર બેસી શક્યા નહિ.

પ્રભુની ભેટ

આખા દેશની અંદર ભક્ત કળીરની કીર્તિ વિસ્તરી ગઈ. સાધુસંતો એનાં ભજનોની ધૂન મચાવી ઠેરઠેર મસ્તી જગવતાં.

કળીરજીની ઝુંપડીએ અપરંપાર લોકો આવવા લાગ્યાં.

કોઈ આવીને કહેશે “ બાબા, એકાદ મંત્ર સંભળાવીને મારું દરદ નિવારોને ! ”

કોઈ સ્ત્રીઓ આવીને વિનવશે કે “મહારાજ! પાચે પડું; એક દીકરો અવતરે એવું વરદાન દો ને !”

કોઈ વૈશ્નવજન આવીને આજીજી કરશે કે, “ભક્તરાજ, પ્રભુનાં સાક્ષાત દર્શન કરાવોને !”

કોઈ નાસ્તિક આવીને ઘણુઘણુવશે કે : “ઓ ભક્ત-શિરોમણિ ! દુનિયાને ઠગો નહિ. પ્રભુ પ્રભુ કૃપી મારો છો, તે એક વાર પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સાબીત તો કરો કે પ્રભુ છે ! ”

સહુની સામે જોઈને ભક્તરાજ મધુર હાસ્ય કરતા, ને માત્ર આટલું જ બોલતા કે “ રામ ! રામ ! રામ ! ”

મોડી રાત થાય ને માણસોના ટોળાં વીંખાય, ત્યારે ભક્તરાજ એ નિર્જન ઝુંપડીમાં એકલા બેસી ઇશ્વરનું આરાધન કરતા, એની બન્ને આંખોમાંથી આંસુની ધારા વહેતી, ને ગફગફ સ્વરે એ પ્રભુને કહેતા કે “ હે રામ ! મેં તો બાણ્યું કે તેં દયા કરીને મને કંગાલ યવનને ઘેર જન્મ આપ્યો, કે જેથી મારી આગળ કોઈએ નહિ આવે, મને કોઈ નહિ બોલાવે, સંસાર ધિકાર દઈને મને એકલો મેલશે, ને સહુનો તરછોડેલો હું તારી પાસે આવીને શાંત કીર્તન કર્યા કરીશ, તું અને હું બેય જણા છાનામાના મળશું. પણ રે હરિ ! આવી કપટખાજી શા માટે આદરી ! મને શા અપરાધે છેતર્યો ? તુંજ, હે નિષ્કુર માયાવી ! તુંજ આ ટોળે-ટોળાંને છાનામાનો મારી ઝુંપડી દેખાડી રહ્યો છે. મને સતાવવા મારે આંગણે માણસોને બોલાવીને તું કયાં ભાગી જાય છે, હે ધૂતારા ! ”

આમ રૂદન કરતાં કરતાં આખી રાત વીતી જતી.

નગરીના બ્રાહ્મણોની અંદર લયાનક કોલાહલ ઉઠ્યો. બ્રાહ્મણો બોલ્યા કે “ ત્રાહિ ! ત્રાહિ ! એક મુસલમાન ધૂતારાના મોંમાં હરિનું પવિત્ર નામ ! એ બળના પગની રજ લઈને લોકો ભ્રષ્ટ થાય છે ! અરેરે ! હડહડતો કલિ-યુગ આવી પહોંચ્યો; પૃથ્વી હવે પાપનો ભાર કયાં સુધી ખમી રહેશે ? ”

બીજો બ્રાહ્મણ બોલ્યો, “ ધરતી માતાને ઉગારવી હોય તો ઇલાજ કરો, જલદી ઇલાજ કરો. નહિ તો ધરતી રસાતાળ જશે. ”

બ્રાહ્મણોએ ઇલાજ આદર્યા. એક હલકી સ્ત્રીને બોલાવી, હાથમાં રૂપીઆની ઢગલી કરીને કહ્યું કે “ એ ભગતડાનો

ભરખળરે ભવાડો કરજે.” સ્ત્રી બોલી કે “આજેજ પતાવી દઉં.”

પોતાની શાળામાં પાણકોડું વણીને ભક્તરાજ એક દવસે ખજરમાં વેચવા નીકળ્યા. ચારે બાજુથી બ્રાહ્મણો આવીને ગોઠવાઈ ગયા છે. અચાનક પેલી બાઈ દોડી આવી. ચોધારાં આંસુ પાડતીપાડતી એ કબીરને વળગી પડી. ડુસ્કાં ખાતી ખાતી બોલવા લાગી કે “રોયા ભગતડા, મને અખજાને આવી રીતે રખડાવવી હતી કે? શું જોઈને તે દિવસ વચન આપી ગયો હતો? વિના વાંકે મને રખડતી મૂકીને તેં સાધુનો વેશ સજ્યો. હાય રે! મારા પેટમાં મૂકવા એક મુઠી અનાજ પણ ન મળે. અંગ ઢાંકવા એક ફાટેલ લુગડુંયે નહિ. હે ભગવાન! આવા ધૂતારાની જગતમાં પૂજા થાય છે!”

ભક્તરાજ લગારે ચમક્યા નહિ. જરાયે લજ્જા પામ્યા નહિ. એનું પવિત્ર મુખારવીંદ તો મલકાતું જ રહ્યું.

પલવારમાં તો બ્રાહ્મણોએ કળકળાટ કરી મેલ્યો કે “ધિઃક્રાર છે ધૂતારા! ધર્મને નામે આવાં ધર્તીંગ? ધરની બાયડી ભડભડતે પેટે ભીખ માગી રહી છે, અને તું લોકોને પ્રભુને નામે ઠગીને અમનચમન ઉડાવી રહ્યો છે? ફિટકાર છે તને, ફિટકાર છે તારા અંધ સેવકોને!”

મલકાતે મુખે કબીરજી બોલ્યા, “હે નારી! સાચે-સાચ મારો અપરાધ થયો છે. મારે આંગણે અન્નજળ હોય ત્યાં સુધી હું તને ભુખી નહિ રહેવા દઉં. મને માફ કર, ચાલો ઘેરે!”

લોકોના ધિઃકાર સાંભળતા સાંભળતા સાધુવર એ સ્ત્રીનો હાથ પકડીને ચાલ્યા. ખજરમાં કોઈ હસે, કોઈ ગાળો દે, કાંકરા ફેંકે, તો એ ભક્તરાજ તો હસતાજ રહ્યા. આજ એની આંખોમાં કોઈ નવીન નૂર ઝળકતું હતું. શેરીએ શેરીએ સ્ત્રીપુરુષો ટોળે વળ્યાં. પગલે પગલે

શબ્દો સાંભળાયા કે, “જોયો આ સાધુડો ? જગતને ખૂબ છેતર્યું !”

કુંપડીએ જઈને કખીરજીએ બાંધને મીઠે શબ્દે આદર કરી બેસાડી. એની આગળ જમવાનું ધરીને સાધુવર હાથ જોડી બોલ્યા, “બહેન ! ગભરાઈશ નહિ, શરમાઈશ નહિ. મહારા બહાલા હરિએ જ આજ તને આ ગરીબને ઘેર ભેટ કરી મોકલી છે.” સાધુવર એમ કહીને એ નારીને નમ્યા.

એ અધમ નારીનું હૃદય એક પલવારમાં પલટી ગયું. જુઠાં આંસુ ચાલ્યાં ગયાં, સાચાં આંસુની ધારા છૂટી. એ બોલી કે “મને ક્ષમા કરો ! પૈસાના લોભમાં પડીને મેં મહાપાપ કરી નાખ્યું, મહારાજ ! હું આપઘાત કરીને મરીશ.”

“ના, રે ના, બહેન ! મારે તો આજ લીલાલ્હેર થઈ. હરિએ મારો ઠંબકો ખરાબર સાંભળ્યો. લોકો હવે મને સુખે બેસવા દેશે. આપણે બન્ને આંહી હરિનાં કીર્તનો ગાશું. તું ગભરાતી નહિ.”

લકતરાજે જોતજોતામાં તો એ અધમ જીવાત્માને ઉંચે લઈ લીધો. દેશભરમાં વાત વિસ્તરી કે “કખીરીઓ એક પાંખડી દુરાચારી છે.”

કખીરજી એ વાત સાંભળીને માથું નીચે નમાવે છે, ને બોલે છે કે, “વાહ પ્રભુ ! હું સહુથી નીચે, ખરાબર તારા ચંરણ આગળ.”

રાજજીના માણસોએ એક દિવસ આવીને કહ્યું કે, “લકતરાજ ! પધારો, તમને રાજજી યાદ કરે છે.”

લકત માથું ધુણાવીને બોલ્યા કે “બાપુ, રાજદરબારમાં મહાઈ સ્થાન ન હોય.”

“રાજજીનું અપમાન કરશો તો અમારી નોકરી જશે, મહારાજ.”

“બહુ સારું ! ચાલો, હું આવું છું.”

પેલી બહેનને સાથે લઈને કબીર રાજસભામાં આવ્યા. સભામાં કોઈ હસે છે, કોઈ આંખના ઇસારા કરે છે, કોઈ માથું નીચે ઢાળે છે.

રાજા વિચારે છે કે અરેરે ! આ જોગટો બેશરમ બનીને બાઈડીને કાં સાથે ફેરવે ?

રાજાની આજ્ઞાથી પહેરેગીરે ભક્તને સભાની બહાર હાંકી મૂક્યા. હસીને ભક્ત ચાલ્યા ગયા.

રસ્તામાં એ સંત ઉપર લોકોએ બહુ વીતકો વીતાડ્યાં. પેલી રમણી રડી પડી. ભક્તને ચરણે નમીને બોલી, “હે સાધુ ! મને દૂર કરો ! હું પાપણી છું. તમારે માથે મેં બહુ દુઃખ ઉતાર્યા.”

સાધુ હસીને કહે, “ના રે માતા ! તું તો મ્હારા રામની દ્વીધેલી ભેટ છે. તને હું કેમ છોડું ?”

વીર બંદો

પંચ સિંધુઓને કિનારે, પંજાબની વીરભૂમિ ઉપર
એક દિવસ યુદ્ધનાદ ઉઠ્યા કે ‘ગુરુકા ક્તેહ : વાહી
ગુરુકા ક્તેહ ! જય ગુરુજનો : જય ગુરુજનો !’

નગરે, ગામડે અને ઝુંપડેઝુંપડે એ ગુરુમંત્ર ઝીલાયો.
પ્રત્યેક જાલ ઉપર એ ઘોષણાનો પડઘો પડ્યો. જોત-
જોતામાં તો એકેએક શીખ જાગી ઉઠ્યો. માથાના લાંબા
કેશ સમારીને એણે વેણી બાંધી. કમર પર કિરપાણ લટ-
કાવ્યાં. બહાલાં સ્વજનોની માયા મમતા ઉતારી; અને વૈરી-
જનોનો, વિપત્તિનો, મોતનો ડર વિસાર્યો. હજારો કંઠમાંથી
લલકતી જયઘોષણાએ દસે દિશાઓને ધણુધણાવી દીધી.
શીખ કોમના બચ્ચાઓ પોતાની નવજાગૃતિના સૂર્ય
સામે અનિમેષ નયને નિહાળી રહ્યા.

“અલખ નિરંજન! અલખ નિરંજન! અલખ નિરં-
જન !”

‘અલખ નિરંજન’ નો એ ખુલાંદ લલકાર ઉઠે છે,
દુનિયા સાથેના સ્નેહગાઠોનાં બંધનો ત્રૂટે છે, લય બધા

લાંગી પડે છે. હજારો છાતીઓની સાથે ઝન ઝન ઝંકાર કરતાં ખુશખુશાલ કિરપાણો અથડાઈ રહ્યાં છે. પંબળ આખો ગરજ ઉઠ્યો છે કે “અલખ નિરંજન !”

એ એક એવો દિવસ આવ્યો છે, કે જ્યારે લાખો આત્માઓ પરિણામની પરવા છોડી જન્મભૂમિનાં કરજ પતાવવા ચાલી નીકળે; જીવન અને મૃત્યુને પોતાના ચરણોનાં ચાકરો બનાવી નાખે, ચિત્તને ચિંતાવિહીન કરી મૂકે. એવો એક દિવસ આજે પંચ-સિંધુને કિનારે આવી પહોંચ્યો છે.

દિલ્હીના શાહી મહેલની સુખશય્યામાં તે વખતે બાદશાહની આંખ મળતી નથી. જરીક ઢળતાં પોપચાં ઝબકી ઝબકીને ઉઘડી જાય છે. બાદશાહ તાજજીવ બની રહ્યો છે. આ ઘોર મધરાત્રિયે એ કેના કંઠ ગગન ધુમ્મટને ગળાવે છે ! એ કેની મશાલો આકાશના લલાટ પર આગ લગાડી રહી છે ! એ કેનાં દબકટક દિલ્હી નગર ઉપર કદમ દેતાં આવે છે !

પંચ-સિંધુના કિનારા પર શું આ શીખ દેશભક્તોનાં રૂધિર છોળે ચડ્યાં છે ?

માળામાંથી પાંખો પસારીને નીકળતાં પક્ષીઓની માફક વીર હૈયાં આજે લાખો છાતીઓ ચીરીને જાણે પાંખો ફફડાવતાં નીકળી પડ્યાં છે. પંચ-સિંધુને તીરે આજે જનેતાઓ બેટાઓનાં લલાટ પર પોતાની ટચલી આંખોનાં લોહી કાઢી તિલક કરે છે.

તે દિવસે મોગલો ને શીખો વચ્ચે મરણનાં આલિંગન ભીડાયાં. એક બીજાએ સામસામી ગર્દનો પકડી. અંગે-અંગના આંકડા ભીડયા. ગરૂડ-સાપનાં જાણે જીવલેણ જીવ મંડાયાં. ગંભીર મેઘનાદે શીખબચ્ચો પુકારે છે કે “જય ગુરૂ ! વાહી ગુરૂ !” રક્તતરસ્યો મહોન્મત્ત મોગલ ‘દીન ! દીન ! દીન !’ ના લલકાર કરે છે.

ગુરુદાસપુરના ગઢ ઉપર શીખ સરદાર બંદો મોગલોના હાથમાં પડ્યો. તુરાની સેના એને દિલ્હી તેડી ગઈ. સાતસો શીખો પણ એની સાથે ચાલી નીકળ્યા.

મોખરે મોગલ સેના ચાલે છે, અને એના માર્ગની ડમરી ઉડીને આકાશને ઢાંકે છે. મોગલોનાં ભાલાં ઉપર શીખોનાં મસ્તક લટકે છે. પાછળ સાતસો શીખો આવે છે, અને એના પગની સાંકળો ખાણખણાટ કરતી જાય છે. દિલ્હી નગરીના માર્ગ ઉપર માણસો સમાતાં નથી. ઉંચી ઉંચી અટારીઓની બારીઓ ઉઘાડીને રમણીઓ જોઈ રહી છે. એ સાતસો બેડીબંધ શુરવીરોના સાતસો કંઠ-માંથી પ્રચંડ ગર્જના છૂટે છે કે “અલખ નિરંજન.”

સાતસો બંદીવાનોને ખબર પડી કે આવતા સવારથી કતલ શરૂ થશે.

‘હું પહેલો જઈશ.’ ‘ના, હું પહેલી ગરદન ઝુકાવીશ.’ એ ચડસાચડસીથી શીખ કારાગૃહ ધણુધણી ઉઠ્યું. પ્રત્યેક દિવસના પ્રભાતે એક સો એક સો બંદીવાનોનાં માથાં રેંસાવા લાગ્યાં. ‘જય ગુરુજીનો’ એ ઉચ્ચાર કરતી કરતી સો સો ગરદનો જાલિમની સમશેર નીચે નમતી ગઈ. સાત દિવસમાં તો શીખ બંદીખાનું ખાલી થયું. બાકી રહ્યો વીર બંદો.

પ્રભાત થયું. સભામાં વીર બંદો સાંકળોમાં બંધાયેલો ઉભો છે. એના મોં ઉપર લગારે વેદનાની નિશાની નથી. કાળએ સાત વરસના એક ખૂબસુરત બાલકને હાજર કર્યો; બંદાના હાથમાં એ બાલકને સોંપીને કાળ બોલ્યા કે “બંદા, બે ઘડી બાદ તો તારે છેલ્લી મુસાફરીએ ચાલી નીકળવાનું છે. પણ મોગલોને હજીયે તારું પરાક્રમ જોવાની આતુરતા રહી ગઈ છે. તો લે ઓ બહાદૂર! આ બાલકનું માથું તારે પોતાને હાથે જ ઉઠાવી દે.”

બંદાનું પરાક્રમ શું એક બાલકના શરીર ઉપર અજમાવવાનું હતું ? એ બાળક કોણ ?

એ કિશોર બાલક બંદાનો સાત વરસનો એકનો એક પુત્ર : બંદાના પ્રાણનો પણ પ્રાણ.

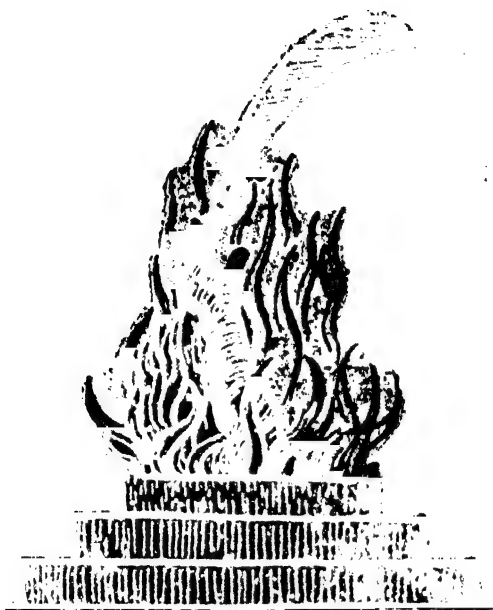
મ્હોંમાંથી એક સખૂન પણ ઉચ્ચાર્યો નહિ, પોતાના બાલકને બંદાએ ખેંચીને પોતાની છાતી સાથે ચાંપી દીધો. જમણો પંજે એ બાલકના માથા ઉપર ધરી રાખ્યો, એના રાતા રાતા હોઠ ઉપર એકજ ચુમી કરી, ધીરે ધીરે કમ્મરમાંથી કિરપાણ ખેંચ્યું. બાલકની સામે જોઈને બાપે એના કાનમાં કહ્યું, “ઓ બેટા ! બોલો, જય ગુરજીનો ! ખ્હીતો તો નથીને ? ”

“જય ગુરજીનો !” બાલકે પડઘો પાડ્યો. એ નાનકડા મ્હોં ઉપર મોતની આકાંક્ષા ઝળહળી ઉઠી. એના કિશોર કંઠમાંથી ધ્વનિ નીકળ્યો કે, “ખ્હીક શાની, બાપુ ? જય ગુરજી ! જય ગુરજી !” એટલું બોલીને બાલક બાપના મ્હોં સામે નિહાળી રહ્યો.

ડાબી ભુજ બંદાએ બાળકની ગરદને વીંટાળી દીધી, ને જમણી ભુજની કિરપાણ એ નાનકડી સુકોમળ છાતીમાં બેસારી દીધી. “જય ગુરજી !” બોલીને બાળક ધરતી પર ઢળી પડ્યો.

સભા સ્તબ્ધ બની. ઘાતકોએ આવીને બંદાના શરીર-માંથી ધગેલી સાંઢસી વતી માંસના લોચેલોચા ખેંચી કાઢ્યા.

વીર નર શાંત રહીને મર્યો. અરેરાટીનો એક શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યો નહિ. પ્રેક્ષકોએ આંખો મીંચી.

છેલ્લી તાલીમ.

જંગલની અંદર સાંજનાં અંધારાં ઉતરતાં હતાં. ગુરૂ ગોવિંદસિંહ એકલાજ બેસી રહ્યા. થાકેલ શરીરને પોતાની કિરપાણુ ઉપર ટેકાવીને ગુરૂ શો વિચાર કરતા બેઠા હતા ?

ગુરૂ વિચારતા હતા પોતાની જીવન-કથા. “જીવાનીને સમયે મહારી છાતીમાં મેં કેટલાકેટલા મનોરથો ભરેલા ! આખા ભારતવર્ષને મહારી ભુજબોમાં ઉઠાવી દેવાનું સ્વપ્નું કેટલું સુંદર, ભવ્ય, મોહક ! આજ આ કિરપાણુનું પાણી કાં ઉતરી ગયું ? આજ આ ભારતવર્ષને ઓળંગીને મહારી ભુજબો એવી કંઈ મહાન દુનિયાને ભેટવા તલપે છે ? ત્યારે શું આ ભુલ હતી ? જીવગાની શું એળે ગઈ ?”

ગુરૂના હૈયામાં એ ઘોર અંધારી સંધ્યાએ આવું સંત્રામ ચાલી રહેલું છે. ઘોળાં ઘોળાં નેણા નીચે ઉંડાણમાં ચળકતી એની આંખોમાં લગાર પાણી આવ્યાં છે.

બરાબર એ વખતે એક પઠાણ આવીને ઉભો રહ્યો. પઠાણે ઉઘરાણી કરી કે “ગુરૂ ! આજ મારે દેશ જાઉં છું. તમને જે ઘોડા દીધા છે તેનાં નાણાં ચુકાવો.”

વિચારમાં ગરક બનેલા ગુરૂ બોલ્યા, “શેખજી, અત્યારે જરા કામમાં છું. કાલે આવીને નાણાં ખુશીથી લઈ જાઓ.”

ગરમ બનીને પઠાણ બોલ્યો, “એ નહિ ચાલે, આજેજ નાણાં જોશે. ઉડામણી ક્યાં સુધી કર્યા કરવી છે ? સાળા શીખો બધા ચોર લાગે છે !” આટલું કહીને પઠાણે જોરથી વૃદ્ધ ગુરૂનો હાથ પકડ્યો.

પલવારમાં તો ગુરૂના મસ્તકમાંથી વૈરાગ્ય નીકળી આવ્યું અને મ્યાનમાંથી કિરપાણ નીકળી આવ્યું. કિરપાણને એક ઝટકે પઠાણનું માથું ભોંય પર પડ્યું. જમીન લોહીથી તરબોળ બની, પઠાણનું ઘડ તડકડતું રહ્યું, ગુરુ મ્હોંમાં આગળી ઘાલીને ફાટેલી નજરે નિહાળી રહ્યા !

માથું હલાવીને વૃદ્ધ બડબડવા લાગ્યા, “આહ ! આજ સમજાયું. મારો સમય પૂરો થયો. પચાસ વરસની પવિત્ર તલવારને લાંછન લાગ્યું. શા કારણે આ રક્તપાત ? પઠાણને તૈયારીનો સમય ન દીધો. રે ! આખરની બંદગી કરવાની એક પલ પણ ન આપી. હાય ! હવે આ હાથ ઉપરથી વિશ્વાસ ઉઠી ગયો. આ કલંકને તો ધોવું પડશે. આજથી જીંદગીનું એ એક જ છેલ્લું કામ. ”

મરેલા પઠાણને એક નાનો બેટો હતો. ગુરૂએ એને પોતાની પાસે બોલાવી લીધો. રાતદિવસ પોતાના પેટના બચ્ચાની માફક એને પાળવા લાગ્યા. પોતાની પાસે જેટલી જેટલી શાસ્ત્રવિદ્યા ને શસ્ત્રવિદ્યા હતી તે બધીયે ગુરૂએ પોતેજ પઠાણના બાળકને શીખવી દીધી.

રોજ સંધ્યાકાળે ને પ્રભાતે એ વૃદ્ધ ગુરુ એ બાલકની સાથે બાલક બનીને રમતો રમે છે. પોતે, પરાણે પણ બાલકને હસાવે છે. બાલકની નાની નાની બહાદૂરી જોઈને એની પીઠ થાબડે છે. બાલક પણ “બાપુ, બાપુ,” કરતો ગુરૂને અવનવી રમતો બતાવતો રહે છે.

ભકતોએ આવીને ગુરૂના કાનમાં કહ્યું કે “આ શું માંડ્યું છે, ગુરૂજી? આ વાઘનું બચ્ચું છે, એને ગમે તેટલું પંપાળશે. પણ એનો સ્વભાવ નહિ જાય હો! એને પછી પસ્તાવો થશે. હુશ્મતને કાં પંપાળો? વાઘનું બચ્ચું મોટું થશે ત્યારે એના નહોરનખ બહુ કાતિલ બનશે.”

હસીને ગુરૂ કહે “વાહ વાહ! એ તો મારે કરવું જ છે ને! વાઘના બચ્ચાને વાઘ ન બનાવું તો બીજું શું શીખવું?”

જેતજેતામાં તો બાલક ગુરૂજીના હાથમાં જીવાન બન્યો. ગુરૂજીના પડછાયાની જેમ ગુરૂજીની પાછળ પાછળ એ ફરે અને પુત્રની માફક સેવા કરે. રાતદિવસ જમણા હાથની જેમ ગુરૂની પડખે ને પડખે જાગૃત રહે. ગુરૂજીના બધા પુત્રો તો યદ્દમાં ગયા છે. પાછા આવ્યા જ નથી. એટલે ગુરૂન એ પુત્રહીન, શુન્ય હૃદયમાં આ પઠાણ-બાળકે પુત્રનું આસન લીધું. એકલા એકલા ગુરૂજી આ બધું જોઈને મનમાં હસતા.

પઠાણબચ્ચાએ એક દિવસ આવીને કહ્યું કે “બાપુ આપની કૃપાથી મેં ઘણી ઘણી તાલીમ લીધી. હવે કૃપા કરીને રજા આપો તો રાજ્યના સૈન્યમાં નોકરી મેળવીને મારૂ તકદીર અજમાવું.”

જીવાનની પીઠ ઉપર હાથ રાખીને વૃદ્ધ ગુરૂ બોલ્યા, “એટા! સખૂરી રાખ, હજી તારી બહાદૂરીની એક પરીક્ષા બાકી છે.”

બીજે દિવસે બપોર પછી ગુરૂદેવ એકલા એકલા બહાર નીકળી પડ્યા, પઠાણબચ્ચાને સાદ કરી કહ્યું કે “બેટા, તલવાર લઈને ચાલ મારી સાથે.” પઠાણ સાથે ચાલ્યો. ગુરૂના ભક્તોએ આ જોયું. ભયભીત થઈને બધા બોલ્યા કે “ગુરૂદેવ! ચાલો અમે સાથે આવીશું.” સહુને ગુરૂએ કહી દીધું કે “બખરદાર, કોઈ સાથે આવતા નહિ.”

બન્ને જણા ધીરે-ધીરે નદીને કિનારે ચાલ્યા જાય છે. કિનારાની ભેખડમાં, વરસાદની ધારાઓએ જાણે આંગળીઓ ઘસી ઘસીને મોટા ચીરા પાડી દીધા છે. કાઠે મોટાં ઝાડનાં ઝુંડ જામી પડેલાં છે. સ્ફટિક સરખી ઝગારા કરતી સિંધુ ચુપચાપ ચાલી જાય છે. કેમ જાણે એ બધી વાતો જાણતી હોય, પણ છુપાવતી હોય!

એક ઠેકાણે પહોંચીને ગુરૂએ જીવાનને ઇસારો કર્યો. જીવાન થંભ્યો.

સંધ્યાકાળનું છેલ્લું અજવાળું, કોઈ એક પ્રચંડ વડ-વાંગડાની જેમ, પોતાની લાંબી લાંબી છાયારૂપ પાંખો ફડફડાવીને જાણે અનંત આકાશમાં ઉડતું ઉડતું પશ્ચિમ દિશાને પહોંતે પાર ચાલ્યું જતું હતું.

ગુરૂએ રેતીન પંદર એક ઠેકાણે આંગળી ચીંધીને કહ્યું, “મામુદ! આંહી ખોદ.” મામુદ ખોદવા લાગ્યો. વેળુની અંદરથી એક શિલા નીકળી. શિલા ઉપર લોહીના છાંટા પડેલા મોજુદ હતા.

• ગુરૂ પૂછે છે, “એ શેના દાગ છે મામુદ?”

“લોહીના છાંટા લાગે છે, બાપુ.”

• “પઠાણબચ્ચા! એ છાંટા તારા ખ્યારા બાપના લોહીના છે. આ ઠેકાણે એક દિવસ મેં એનું માથું ઉડાવેલું. એને સજ્જ થવાનો પણ સમય નહોતો દીધો. એનું કરજ ન ચુકાવ્યું. એને બંદગી યે કરવા ન દીધી.”

પઠાણ-અચ્ચો નીચે માથે ઉભો રહ્યો. એનું આખું શરીર કમ્પતું હતું.

ગુરૂ બોલ્યા “રે પઠાણ ! શું જોઈ રહ્યો છે ? આપનું વેર લેવા તારું ખૂન તલપતું નથી શું ?”

“આપુ ! બોલો ના, બોલો ના ! મ્હારાથી નથી રહેવાતું.”

“ધિક્કાર છે ભીરૂ ! નામદ ! પૌતાના બ્હાલા આપનો હણનારો આજ જીવતો જવાનો ? એ પઠાણની હઠીઓ આજ પોકાર કરે છે કે ‘વેર લે, વેર લે !’ જંગલનાં પ્રચંડ ઝાડ પણ જાણે બોલે છે કે વેર લે, વેર લે.”

વાઘની માફક હુંકાર કરીને પઠાણ ખુલ્લી તરવારે ગુરૂની સામે ધસ્યો.

ગુરૂ તો પથ્થરની ડોઈ પ્રતિમાની માફક અચળ બનીને ઉભા રહ્યા. એની આંખોએ એક પલકારો પણ ન ક્યો.

પઠાણની આંખોમાંથી લાલ લાલ આગ ઉઠે છે, ગુરૂની આંખોમાંથી શીતળ અમૃત ઝરે છે. ગુરૂ હસે છે.

પઠાણ હાર્યો, દીન બની ગયો, ગુરૂને ચરણે તલવાર મૂકીને બોલ્યો, “હાય રે ગુરૂદેવ ! આજ શયતાનની સાથે આવી રમત કાં આદરી ? ખુદા જાણે છે કે પિતાનું ખૂન હું ભુલી ગયો છું. આટલા દિવસ થયાં તમને જ મેં મારા પિતા, ગુરૂ અને બંધુ કરી માન્યા. આજ એ મમતાને મનમાંથી શા માટે ઉખેડું ? અનૂનને શા માટે. જગાડું ? પ્રભુ, તમારા કદમની ધૂળ જ હરદમ મારે હાથે પહોંચતી રહેજે.”

એટલું બોલીને પઠાણે દોટ દીધી. એ ઘોર જંગલમાંથી એકશ્વાસે બહાર નીકળી ગયો. પાછળ જોયું નહિ. એક પલવાર પણ માર્ગમાં અટક્યો નહિ. જંગલ વટાવીને

યુવાન ઉઘાડા આસ્માન નીચે ઉભો રહ્યો, ત્યારે શુક્રતારા ઉંચેથી સ્નેહધારા વરસાવી રહી હતી.

ગોવીંદ ગુરૂ એ ઘોર અરણ્યમાં થંભી રહ્યા. એની આંખો આંસુથી ભરાઈ ગઈ, જીંદગીના છેલ્લા પાપનું બંધન કાપીને આજ તો એને ચાલી નીકળવું હતું. એ ઝંખના તો અણપૂરી જ રહી ગઈ.

તે દિવસથી પઠાણુ ગુરૂદેવથી દૂર ને દૂર રહે છે. ગુરૂનું પઠણું છોડીને પોતાનું બિછાનું બીજા ખંડમાં પાથરે છે. ‘બાપુ’ને જગાડવા પરોડિયાને વખતે એ કદિ એકલો જતો નથી, રાત્રિયે પોતાની પાસે કાંઈ હથ્થી-ચાર પણ રાખતો નથી. નદીને કિનારે ગુરૂની સાથે એકલો શિકારે પણ નથી જતો. ઘણીવાર ગુરૂદેવ એને એકાંતમાં બોલાવે છે, પણ પઠાણુ આવતો નથી.

બહુ દિવસો વીત્યા. એ વાત તો ભુલાઈ પણ ગઈ હશે. એક દિવસ ગુરૂદેવે પઠાણુ સાથે શતરંજની રમત આદરી. બપોર થયા. સાંજ પડી. દીવા પેટાયા. પણ બંને જણા શતરંજમાં મશગુલ છે.

પઠાણુ વારે વારે હારે છે, તેમ તેમ એને રમવાનું શૂરાતન ચડે છે.

સંધ્યા ગઈ. રાત પડી. જે માણસો ત્યાં હાજર હતાં તે બધાં પોતાને ઘેર ચાલ્યાં ગયાં. રાત્રી જામતી ગઈ. ઝન ! ઝન ! અવાજ થવા લાગ્યા. નીચું માથું રાખીને તલ્લીન મને પઠાણુ રમી રહ્યો છે.

અચાનક આ શું થયું ? ગુરૂદેવે આખી બાજી કાં ઉઠાડી મૂકી ? સોગઠું ઉપાડીને પઠાણુના કપાળમાં કાં માર્યું ? પઠાણુ સ્તબ્ધ બની ગયો.

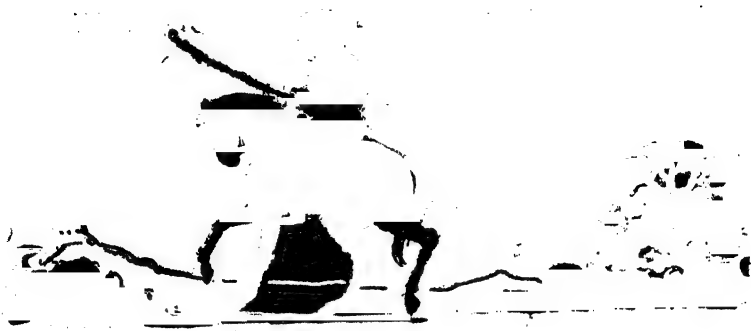
અટ્ટહાસ કરીને ગુરૂ બોલ્યા, “રમ્યાં રમ્યાં, નામદ ! પોતાના બાપને હણનારાની સાથે જે બાયલો રમત રમવા એસે તેની તે કદિ જીત થતી હશે ?”

વિજળી ઝખૂંકે તેવી રીતે પઠાણની કમ્બરમાંથી છુરી નીકળી. પઠાણે ગોવીંદસિંહની છાતી એ છુરીથી વીંધી નાખી.

છાતીમાંથી લોહીની ધારાઓ ઉછળે છે અને ગુરૂદેવ હસીને પઠાણના માથા ઉપર પોતાનો હાથ મૂકે છે. મરતાં મરતાં ગુરૂ બોલે છે :

“બચ્ચા ! આટલી આટલી વિદ્યા ભણ્યા પછી આજ તને ભાન થયું કે અન્યાયનું વેર કેમ લેવાય. બસ ! આજ તારી છેલ્લી તાલીમ ખલાસ થઈ. અંતરની દુવા દઈને હું જાઉં છું, ઓ ખ્યારા પુત્ર !”

ન્યાયાધીશ

પુના નગરની અંદર પેશ્વા વીર રઘુનાથરાવ રાજ કરે.

સિંહાસન ઉપરથી ઉઠીને એક દિવસ રઘુનાથે રાજ-સભાને હાકલ કરી, “શુરવીરો ! સબળ થાઓ. મૈસૂરના માલેક હૈદરઅલીના ગર્વનો ધ્વંસ કરવો છે. ધરતી પર પાપનો ભાર ખડું વધી ગયો છે.”

જોતજોતામાં તો એંશી હજાર યોદ્ધાઓએ ખખ્તર સભ્યાં. ગામેગામથી, નગરેનગરથી, જંગલોમાંથી અને પહાડોની અંદરથી વીર પુરુષો ચાલ્યા આવે છે. કેમ જાણે શ્રાવણ માસના અખંડ ઝરાઓ વહી આવતા હોય !

આકાશની અંદર વિજય-પતાકા ઉડે છે, શંખ કુંકાય છે અને નગરની રમણીઓ વિદાયનાં વીર-ગાન ગાય છે પુના નગરી જાણે ગર્વથી ધણધણી ઉઠી.

ગગનમાં ધૂળની આંધી ચડી, અને વાવટાઓનું આખું જંગલ જામ્યું. રાતા અશ્વ ઉપર બેસી રઘુનાથ મોખરે ચાલ્યો. એંશી હજારની સેના યુધ્ધે ચડી.

અકસ્માત આ માતેલી સેના કાં થંભી ગઈ ? મહા-સાગરનાં મોજાં જાણે કોઈ જળદેવતાની છડી અડકતાં ઉભાં થઈ રહ્યાં ! નગરીના દરવાજાની અંદર આવતાંજ

રાજા કાં નીચે ઉતર્યા ? અત્યંત વિનયભર્યે મોઢે એ કોને નમન કરે છે ?

એંશી હજારની મહાસાગર સમી સેનાને એક નહાનો સરખો આદમી રોકીને ઉભો છે. એનું નામ ન્યાયાધીશ રામશાસ્ત્રી. બે બાહુ ઉંચા કરીને રામશાસ્ત્રી હાકલ પાડે છે કે, “ રાજા, તારા અપરાધનો ઇન્સાફ પામ્યા સિવાય તું શહેર બહાર ક્યાં નહાસી જાય છે ? ”

વિજયના નાદ બંધ પડ્યા. સમરાંગણની શરણાઈઓ શાંત બની. એંશી હજારની સેના શ્વાસ લે છે તેનો પણ એકતાલમાં ધબકારો બોલે છે.

રઘુનાથ બોલ્યો, “ હે ન્યાયપતિ ! આજ યવનનો સંહાર કરવા નીકળ્યો છું. આશાભરે અવનિનો ભાર ઉતારવા ચાલ્યો છું. એવે મંગળ સમયે આપ કાં આડા હાથ દઈને ઉભા ? ”

રામશાસ્ત્રીના મોં ઉપર ન્યાયનો સૌમ્ય પ્રતાપ છવાયો. એ બોલ્યા, “ રઘુપતિ ! તું રાજા તારે હાથ એંશી હજારની સેના પણ ન્યાયાસન આગળ તો તારે ચ મસ્તક નમાવવું પડશે.”

રાજા માથું નમાવીને જવાબ વાળે છે કે “ સાચું, પ્રભુ ! અપરાધી હોઉં તો દંડ આપો.”

ન્યાયમૂર્તિ બોલ્યા, “ તારા ભત્રીજાનું ખૂન ક્યાનો તારા પર આરોપ છે, રઘુપતિ ! એ અપરાધની તપાસ ન થાય ત્યાં સુધી તું રાજ્યનો બંદીવાન છે. નગર છોડીને તારાથી નીકળાશે નહિ.”

હસીને રાજાએ જવાબ વાળ્યો, “ મહારાજ ! આજ સામ્રાજ્ય સ્થાપવા જાઉં છું તે વેળા એક ક્ષુદ્ર આરોપ મૂકીને શું મશ્કરી કરી રહ્યા છો ? ”

“મસ્કરી ? સામ્રાજ્ય સ્થાપનારની મસ્કરી હું ન કરું, વિધાતા કરી રહ્યો છે. ઘોર અપરાધ આજે તારે માથે તોળાઈ રહ્યા છે. પ્રજા હાહાકાર કરીને રડી રહી છે. પૃથ્વી પર સામ્રાજ્ય સ્થાપવા જતાં તારા આત્માનું સામ્રાજ્ય નથી હુંટાઈ જતું ને ? એ વિચારીને આગળ કદમ ધરજે, પેશ્વા રધુનાથરાવ !”

રોષ કરીને રધુનાથ બોલ્યા કે “મહારાજ, રાજના ચાકર છો એ વાત ભૂલશો મા. જાઓ, આજ રણે ચડતી વેળા ન્યાય વિષેનું ભાષણ સાંભળવાની મને કુરસદ નથી. જવાબ દેવા હમણું નહિ આવું. આજ ધરતીનો ભાર ઉતારવા જાઉં છું.”

રાજાએ અશ્વ ચલાવ્યો. એંશી હજારની સેના ઉપડી. શાસ્ત્રીજીએ કહ્યું :

“સીધાવો રાજા, સીધાવો, યુદ્ધ કરો, અવનિના ભાર ઉતારો. એક દિવસ આત્માનો ભાર, પરાભવનો ભાર અને એ સામ્રાજ્યનો ભાર તને ચગદી નાખશે. હું પણ હવે ન્યાયાસન પર નહિ બેસું. ઇન્સાફની અદાલતમાં ભલે હવે રાજસ્વચ્છંદની રમતો રમાતી.”

શંખભેરીના નાદ નીકળ્યા. ડંકા વાગ્યા. નિશાનો ગગને ચડ્યાં.

રાજા ધરતીનો ભાર ઉતારવા જાય છે. ન્યાયાધીશે પણ ન્યાયદંડનો બોલો નીચે ધર્યો. બધી બાદશાહી અંગ પરથી ઉતારી. મહારાષ્ટ્રનો શ્રેષ્ઠ ન્યાયશાસ્ત્રી, રાજાનો પણ રાજાધિરાજ, ઉઘાડે પગે નગરબહાર નીકળીને, પોતાના નાના ગામડાની ગરીબ ઝુપડીમાં બેસી ગયો. દીન પ્રાદ્ધાણ બની ગયો.

નકલી કિલ્લો

“બસ ! બુંદીકાટાનો કિલ્લો જ્યાં સુધી હું જમીન-
દોસ્ત ન કરું ત્યાં સુધી મારે અન્નજળ હરામ છે.”

એવી આકરી પ્રતિજ્ઞા એક દિવસે ચિતોડના રાણાએ
ભરસલામાં કરી લીધી.

પ્રધાનજી બોલ્યા, “અરે, અરે, મહારાજ ! આ તે
કેવી પ્રતિજ્ઞા તમે લીધી ? બુંદીકાટાનો નાશ શું
સહેલો છે ?”

રાણાજી કહે, “તો પછી મહારી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન તો
સહેલું છે જ ને ! રાજપુત્રનું પણ જીવ જતાં સુધી તો
મિથ્યા શી રીતે થાય ?”

રાણાજીને ઘડીભરનું તો શૂરાતન આવી ગયું ને
સોગંદ લેવાઈ ગયા, પણ ધીમે ધીમે ભૂખતરસથી પેટની
પાંસળીઓ તૂટવા લાગી.

રાણાજી પ્રધાનને પૂછે છે કે, “પ્રધાનજી ! બુંદીનો
કિલ્લો આંહીથી કેટલો દૂર ?”

“મહારાજ ! ત્રણ ભેજન ફર.”

“એ કિલ્લાના રક્ષક કોણ ? ”

“શુરવીર હાડા રજપુતો.”

“હાડા ? ” મહારાજનું મોં ફાટ્યું રહ્યું.

“જી, પ્રભુ ! ચિતોડાધિપતિને એનો ક્યાં અનુભવ નથી ? ખાડા ખસે, મહારાજ, પણ હાડા નહિ ખસે.”

“ત્યારે હવે શું કરવું ? ” રાણાજીને ફિકર થવા લાગી.

મંત્રીના મગજમાં યુક્તિ સૂઝી. એણે કહ્યું, “મહારાજ, આપણે તો ગમે તેમ કરીને સોગંદ પાળવા છે ને ? આજ રાતોરાત માણસો રોકીને હું આપણા ગામ બહાર ખુંદીનો નકલી કિલ્લો ખડો કરી દઉં. પછી આપ આવીને એને પાડી નાખો. એટલે ઉપવાસ છૂટી જશે.”

રાણા છાતી ઠોકીને બોલ્યા કે “શાળાશ ! બરાબર છે ! ”

રાતોરાત કામ ચાલ્યું. પ્રભાતે તો ખુંદીનો નકલી કિલ્લો તૈયાર થયો. રાણાજી સૈન્ય લઈને કિલ્લો સર કરવા ઉપડ્યા.

પરંતુ રાણાજીની હજુરમાં એક હાડો રજપુત નોકરી કરતો હતો. એનું નામ કુંભો. જગલમાં મૃગયા કરીને એ ચોધો ચાલ્યો આવતો હતો. શરીર ઉપર ધનુષ્ય-બાણ લટકાવેલાં.

કોઈએ એને કહ્યું કે “ ખુંદીનો આ નકલી કિલ્લો બનાવીને રાણાજી કિલ્લો તોડવા બાય છે.”

હાડો બ્રૂકૂટિ રાડાવીને બોલ્યો કે “શું ! હું જીવતાં રાણા ખુંદીનો નકલી કિલ્લો તોડવા બાશે ? હાડાની કીર્તિને કલંક લાગશે ? ”

“પણ બાઈ ! એ તો નકલી કિલ્લો ! ”

“એટલે શું ? ખુંદીના કિલ્લાને નામે દુરમતો રમી શકાય કે ? ”

ત્યાં તો રાણાજી સેનાને લઇને આવી પહોંચ્યા.

કુંભોજ એ નકલી કિલ્લાને ફરવાને જઇને ખડો થયો. ધનુષ્ય ઉપર બાણ ચડાવ્યું. ફરથી રાણાને આવતા દેખીને હાડો ગરજી ઉઠ્યો :

“ખબરદાર રાણા! એટલે ઉભા રહેજો. હાડો ખેઠો હોય ત્યાં સુધી બુંદીને નામે રમત રમાય નહિ. તે પહેલાં તો હાડાની ભુજાઓ સાથે રમવું પડશે.”

રાણાએ કુંભોજ ઉપર આખી સેના છોડી મૂકી. ભોંય પર ઘુંટણભર થઇને કુંભે ધનુષ્ય ખેંચ્યું. ધનુષ્યમાંથી બાણ છુટતાં જાય તેમ સેનાના યોદ્ધાઓ એક પછી એક પડતા જાય. કુંભોજ કુંડાળું ફરતો ફરતો યુદ્ધ કરે છે. આખું સૈન્ય એના ઉપર તૂટી પડે છે. આખરે વીર કુંભો પડ્યો. નકલી કિલ્લાના સિંહદ્વારની અંદર, એના ત્રાણ રક્ષા ત્યાં સુધી કોઇ પેસી શક્યું નહિ. એના લોહીથી નકલી બુંદીગઢ પણ પવિત્ર બન્યો.

પ્રતિનિધિ

સતારાના કિલ્લા પર બેઠા બેઠા શિવાજી મહારાજ એક દિવસ સવારે જોઈ રહ્યા હતા, કે પોતાના ગુરુજી રામદાસ નગરે બારણે બારણે ભિક્ષા માગતા અન્નહીન વસ્ત્રહીન ભટક્યા કરે છે.

રાજના મનમાં થાય છે કે, “અહો ! આ તે શું ધર્તોગ ! ગુરુજીના હાથમાં ભિક્ષાની ઝોળી ! જેને ઘેર લગારે કશી ખામી નથી, રાજરાજેશ્વર શિવાજી જેને ચરણે પડ્યો છે, લોકો જેના ખોળામાં બધી સંપત્તિ ધરી દે છે, તેવા એક સાધુની વાસનાનો ચે અંત નથી ! વ્યર્થ છે, કુટેલા વાસણ માં પાણી લાવીને તરસ છીપવવાનું જેમ વ્યર્થ છે, તેમ આ લોભી સાધુની તૃષ્ણા મટાડવા માટે એના હાથમાં રાજલક્ષ્મી ઠલવવી પણ વ્યર્થ છે. પણ ના, એક વખત એની પરીક્ષા તો કરવી જોઈએ. બહાર પડશે કે આ સંન્યાસીની તૃષ્ણાને તળિયું છે કે નહિ.”

એમ વિચારીને મહારાજે કાગળ કલમ લીધાં, કાગળ પર કાંઈક લખ્યું, બાલાજીને બોલાવ્યો ને આજ્ઞા કરી કે

“ગુરુ જ્યારે આપણે દ્વારે ભિક્ષા માગવા પધારે ત્યારે એમની ઝોળીમાં આ કાગળ ધરી દેજો.”

[ભિક્ષા માગતા માગતા ગુરુ માર્ગે ચાલ્યા જાય છે. અંગ ઉપર એક કૌપીન, અને હાથમાં ઝુલી રહી છે એક ઝોળી. એના ગંભીર મ્હોંમાંથી ગાન ઝરે છે કે “હે જગત્પતિ, હે શંકર, સહુને તમે રહેવાનાં ઘર દીધાં, મને જ માત્ર રસ્તે ભટકવાનું સોંપ્યું. માડી અન્નપૂણા સચરાચર સર્વને પોતાને હાથે ખવાડી રહી છે. તમે જ, હે પરમ ભિખારી! મને એ મૈયાના ઝોળામાંથી બૂંટવી લઈને તમારો દાસ બનાવી દીધો, આ ઝોળી લેવરાવી. શી તમારી માયા, પ્રભુ!”

ગાન પૂરું થયું, ગુરુ સ્નાન કરીને કિલ્લાને દરવાજો આવ્યા. બાલાજીએ નમન કરીને એના ચરણમાં છત્રપાતની ચિઠ્ઠી મેલી. ગુરુએ પત્ર વાંચ્યો. પત્રમાં લખ્યું હતું કે શુરદેવ! આજથી આખું રાજ્ય હું આપને ચરણે ધરી હઉં છું હું પણ આપને આધીન થાઉં છું.”

ગુરુ હસ્યા. બીજે દિવસે શિવાજી મહારાજની પાસે ગયા અને બોલ્યા, “બોલ, હે બેટા, રાજ મારે કબજે સોંપી દીધું. તેથી તું પણ મારા કબજામાં આવ્યો. તો હવે બોલ, તું મારા રાજ્યમાં શું કામ કરીશ? તારામાં શી શી શક્તિ છે, વત્સ?”

શિવાજી મહારાજે નમન કરીને જવાબ વાળ્યો કે “તમે કહો તે ચાકરી કરવામાં હું મારા પ્રાણ સમર્પીશ.”

ગુરુ કહે કે “ના, રે ના, બેટા, તારા પ્રાણની મને જરૂર નથી. ઉપાડી લે આ ઝોળી, અને ચાલ મારી સાથે ભિક્ષા માગવા.”

હાથમાં ઝોળી લઈને શિવાજી શુરદેવની સાથે દ્વારે દ્વારે ભટકે છે. મહારાજને દેખી ન્હાનાં બચ્ચાંઓ ઘરની અંદર દોડી જાય છે અને આ તમાશો જોવા પોતાનાં માખાપને

બોલાવી લાવે છે. અખૂટ વૈભવનો ધણી, બાદશાહોને પણ ધૂળવનારો બહાદૂર, અપરંપાર અનાથોનો સ્વામી શિવાજી આજ ઝોળી લઈને નીકળ્યો છે. એ જોઈને શિલા સમાન હૈયાં પણ પીગળી જાય છે. લોકો લજ્જાથી નીચે મૂકીને લિક્ષા આપે છે. ઝોળીમાં અનાજ નાખતા હાથ થરથરે છે, નગર આખું વિચારે છે કે ‘વાહ રે મહાપુરુષોની લીલા !

દુર્ગની અંદર જખોરના ડંકા વાગ્યા, ને કામકાજ છોડીને નગરજનો વિસામો લેવા લાગ્યાં. ગુરૂ રામદાસ તો એકતારા ઉપર આંગળી ફેરવતા ફેરવતા ગાન ગાતા જાય છે; એની આંખોમાંથી આનંદની અશ્રુધારા ચાલી જાય છે. શું હતું એ ગાન ?

“હે ત્રિલોકના સ્વામી ! તારી કળા નથી સમજતી. તારે ઘેર તો કશીયે કમીના નથી, તોયે માનવીને હૃદયે હૃદયે આમ લિક્ષા માગતો કાં ભટકે છે, ભગવાન ? તારે ત્યાં શાનો તોટો રહ્યો, સ્વામી ? કંગાલ માનવીના અંતરમાં તેં એવી શી શી દોલત દીધી, કે એ મેળવવા માટે પ્રત્યેકની પાસે તું કાલાવાલા કરી રહ્યો છે, રામ ?”

ગુરૂ ગાતા ગાતા રખડે છે, શિવાજી પાછળ પાછળ ચાલ્યા જાય છે. આખરે સાંજ પડી. નગરની એક બાજુ, નદીને કિનારે સ્નાન કરીને ગુરૂએ લિક્ષામાં આણેલું અનાજ રાંધ્યું, પોતે લગાર ખાધું, બાકીનું શિષ્યો જમી ગયા.

મહારાજાએ હસીને કહ્યું કે “રાજપદનો ગર્વ ઉતારીને તમે આજે મને લિખારી બનાવ્યો છે હે ગુરૂદેવ ! તો હવે બોલો, ફરમાવો, બીજી શી શી ઇચ્છા છે ?”

ગુરૂદેવ બોલ્યા, “સાંભળ ત્યારે. મારે માટે પ્રાણ અર્પવાની તેં પ્રતિજ્ઞા કરી છે. તો હવે ઉપાડી લે મારો ભાર. આજ આ નાની ઝોળીનો ભાર નથી ઉપાડવાનો.

આ નાનકડી નગરીમાં નથી ભટકવાનું. આજ તો મારે નામે, મારો પ્રતિનિધિ બનીને ફરીવાર આ રાજગાદી સંભાળી લે, બેટા ! માફ સમજીને રાજ્યને રક્ષજે. રાજ બન્યા છતાંયે હૃદય લિલ્લુકનું રાખજે. લે આ મહારા આશીર્વાદ, અને સાથે સાથે આ માફ લગવું વસ. વૈરાગીના એ વસ્ત્રનો રાજધ્વજ બનાવીને તારા કિલ્લા પર ચડાવી દેજે. આજથી આ રાજ્ય એ રાજ્ય નથી. એને ઇશ્વરનું દેવાલય સમજજે. જા બેટા, કલ્યાણ કર જગતનું.”

એ મનોહર સંધ્યાકાળે, ગીતો ગાતી એ નદીને કિનારે, નીચું માથું નમાવીને શિવાજી શાંત બેસી રહ્યા. લલાટ ઉપર જાણે ફિકરનાં વાદળાં જામી પડ્યાં. ગોવાળની વાંસળી થંભી ગઈ. ગાયો ગામમાં પહોંચી ગઈ. સૂર્ય પણ સંસારને સામે કાઠે ઉતરી ગયો. શિવાજી મહારાજ સ્તબ્ધ બનીને બેસીજ રહ્યા. લુટારો બનીને રાજ્ય ચલાવવું સહેલ હતું. આજ સાધુ બનીને સિંહાસને શી રીતે બેસાશે ?

નદીને કિનારે પર્ણકુટીની અંદર તો તંબુરાના તાનમાં ગુરુદેવનાં પૂરબી રાગિણીના ગાન ગુંજી ઉઠ્યાં હતાં : “ મને રાજના શણગાર સજાવીને સંસારમાં બેસાડ્યો, ને તમે તો છુપાઈને છોટે જઈ બેઠા ! તમે કેણુ છો, હે રાજધિરાજ ? મેં તો તમારી પાદુકા આણીને તપ્ત પર પધરાવી છે પ્રભુ ! હું તો તમારા પગના બાજઠ પાસેજ બેઠો છું. સિંહાસન પર માફ આસન હોય નહિ, હરિ ! હવે તો આ જીંદગીની સંધ્યા આવી પહોંચી. હવે તે ક્યાં સુધી બેસાડી રાખશો, રાજા ? હવે તો આવીને આપનું રાજ્ય સંભાળી લો, સ્વામી !

શિવાજી મહારાજે એ ગાન સાંભળ્યું; ને ભગવા ઝંડાને જગત પર અમર બનાવ્યો.

નગર-લક્ષ્મી

શ્રાવસ્તી નગરીમાં દુકાળ પડ્યો. પ્રજામાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. પોતાના ભક્ત-જનોને ભેગા કરીને બુદ્ધ ભગવાને સવાલ કર્યા કે “બોલો પ્રિયજનો, ભૂખ્યાંને અન્ન દેવા તમારામાંથી કોણ કમ્મર બાંધે છે ?”

ગુરુદેવનો સવાલ સાંભળીને રતનાકર શેઠે માથું નીચું ઢાળ્યું અને હાથ જોડીને જવાબ દીધો: “આવા વિશાળ નગરને માટે અન્ન પહોંચાડવાની મહારી શક્તિ નથી, પ્રભુ.”

ત્યારપછી ગુરુદેવનાં નિરાશ નયનો સેનાપતિ જયસેનના મોં પર પડ્યાં. જયસેને જવાબ વાળ્યો કે, “છાતી ચીરીને હૃદયનું લોહી દેવાથી જો પ્રજાનો પ્રાણ ઉગરી શકે તો પલવારમાં હું કાઢી આપું, પ્રભુ! પણ મારા ઘરમાં એટલું અનાજ ક્યાંથી હોય ?”

નિઃશ્વાસ નાખીને ધર્મપાળ બોલી ઉઠ્યો કે “હું તો ભાગ્યહીન છું પ્રભુ! મારા સોના સરખા ખેતરમાંથી દુકાળે

બધો કસ શોષી લીધો. હું સંન્યતો કર પણ કેવી રીતે ભરી શકીશ ?”

બધા એક બીજાના મોં સામે જોવા લાગ્યા. કોઈ જવાબ દેતું નથી. ચુપચાપ બની ગયેલી એ મેદિનીની અંદર, ભૂખથી પીડાતા એ પ્રજાજનોની સામે, બુદ્ધ ભગવાનની કરુણાળુ આંખો સંધ્યાકાળના ઉદાસ તારાની માફક ચોંટી રહી.

ત્યારપછી એ સમુદાયની અંદરથી એક રમણી ઉભી થઈ. લાલ લાલ એનું લલાટ છે અને શરમમાં નીચે નમેલું એનું માથું છે. ગૌતમ પ્રભુના સાચા શિષ્ય અનાથ-પીડિતની એ દીકરી હતી. વેદનાથી એની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવેલાં. બુદ્ધદેવના ચરણની રજ લઈને મધુર કંઠે એ બાઈ બોલી.

“હૈ દેવ ! આજે જ્યારે સહુએ નિઃશ્વાસ નાખી આપને નિરાશ બનાવ્યા છે, ત્યારે હું એક પામરમાં પામર સેવિકા આપની આજ્ઞા માથે ચડાવી લઉં છું. અનાજ વિના આજે જે માનવી કલ્પાંત કરી રહ્યાં છે, તે બધાં મારાં જ સંતાનો સરખાં મને લાગે છે. નગરમાં આંગણે આંગણે અનાજ પહોંચાડવાનો ભાર આજે હું મારે માથે ધરી લઉં છું.”

સાંભળનારા સહુ લોકોને બહુ નવાઈ લાગી. ગુરુદેવના માનીતા શિષ્યોમાંથી કોઈ હાંસી કરવા લાગ્યું, કોઈ ગુસ્સે થઈ ગયું. કોઈને લાગ્યું કે સુપ્રિયા પાગલ બની ગઈ છે. સખત અવાજે સહુ એને પૂછવા લાગ્યાં કે “એક ભિક્ષુ-કની દીકરી ! તું પોતે પણ ભિક્ષુની ! એટલું બધું અભિમાન ક્યાંથી આવી ગયું કે તું આવું વિકટ કામ તારે માથે ઉપાડી લે છે ? તારા ઘરમાં એવા શા ભંડાર ભર્યા છે, ભિખારણ ?”

બધાની પાસે માથું નમાવીને સુપ્રિયા બોલી, “મારી પાસે બીજું કંઈયે નથી; રહ્યું છે ફક્ત આ એક ભિક્ષાપાત્ર.

હું તો પામર નારી છું. સહુથી ગરીબ છું. પરંતુ હે પ્રિય-જનો ! તમારી દયાને બળે જ ગુરૂદેવની આજ્ઞા સફળ થશે, મારી શક્તિથી નહિ. મારો ભંડાર તો તમારા સહુના ઘરે-ઘરમાં ભયો છે. તમારી સહુની ઇચ્છા સાચી હશે તો મારું આ પામર ભિક્ષાપાત્ર પણ એક અક્ષયપાત્ર બની જશે. હું તમારે દ્વારે દ્વારે ભટકીશ, ને તમે દેશો તે ભૂખ્યાંને ખવરાવીશ. માતા વસુંધરા જીવતી છે ત્યાં સુધી શી ખોટ છે ?”

ગુરૂદેવે આશીર્વાદ દીધા. લોકોએ પોતાના ભંડાર એ ભિક્ષુનીના ભિક્ષાપાત્રમાં ઠલવ્યા, અને આખી નગરી ભૂખમરામાંથી ઉગરી ગઈ.

સ્વામી મળ્યા !

ગંગાને કિનારે તુલસીદાસજી એક દિવસ સાંજને ટાણે ટેલતા હતા. એનું હૃદય એ વખતે પ્રભુના ગાનમાં મસ્ત હતું.

પાસેજ સ્મશાન હતું. સ્મશાન સામે નજર કરતાં સ્વામીજીએ જોયું કે પોતાના પતિના શબના પગ પાસે સતી નારી બેઠેલી છે, પતિની ચિતામાં બળી મરવાનો એ બાધએ મનસૂબો કરેલો. કપાળમાં ચંદનની પીળ કરેલી, સેંથામાં સીંદુર ભરેલો, અને અંગ ઉપર લગ્નદિવસનાં વસ્ત્રાભૂષણો ધરેલાં.

લેખાં મળેલાં સગાંબહાલાં આનંદની ચીસો પાડે છે, સતીના નામનો જયજયકાર બોલાવે છે, અને પુરોહિતો ધન્યવાદ દેતા દેતા ચિતાની તૈયારી કરી રહ્યા છે. એ સતી સ્ત્રીએ અચાનક ત્યાં તુલસીદાસજીને જોયા અને આતૂર બનીને પૂછ્યું કે “હે ગોસ્વામી ! તમારા પવિત્ર

મુખમાંથી મને પરવાનગી આપો. મને આશીર્વાદ દો, એટલે હું સુખેથી ચાલી જઈશ.”

ગોસ્વામીએ પૂછ્યું : “માતા, ક્યાં જવાની આ તૈયારી કરી છે ?”

બાઈ બોલી : “મારા સ્વામીની સાથે બળી મરીને સ્વર્ગે જઈશ મહારાજ !”

હસીને ગોસ્વામી કહે છે : “હિ નારી, આ ધરતીને છોડી સ્વર્ગમાં જવાનું કાં મન થાય છે ? સ્વર્ગનો જે સરજનહાર છે તેની જ સરજેલી શું આ પૃથ્વી પણ નથી, ખરેખર ?”

અજ્ઞાન સ્ત્રી આ વાતનું રહસ્ય સમજી ન શકી. એ તો વિસ્મય પામીને સાધુની સામે જોઈ રહી. એના મનમાં થયું કે, “તુલસીદાસ સરખો ધર્મોત્તર આજે કાં આવી વાણી કાઢી રહ્યો છે ?”

સ્વામીજીની સામે જોઈને બાઈ બોલી કે, “મારા સ્વામી મને આંહી મળી જાય તો મ્હારે સ્વર્ગનું શું કામ ?”

તુલસીદાસ ફરી વાર હસીને બોલ્યા : “ચાલો પાછાં ઘેરે, મૈયા ! સાધુનો કોલ છે કે એક મહિનાની મુદતમાં તમને તમારો સ્વામી પાછો મળશે.”

તુલસીદાસનો કોલ ! ભક્તહૃદયને શ્રદ્ધા બેઠી. આશા-તૂર હૃદયે એ બાઈ પાછી વળી ને ગોસ્વામીની પાછળ પાછળ ચાલી ગઈ. પછવાડે પુરોહિતોએ શાપ વરસાવ્યા, સગાંબહાલાંઓએ નિંદા શરૂ કરી, ગાળોના ઉચ્ચાર કાઢ્યા; કોઈએ પથરો પણ ફેંક્યા. પલવાર પહેલાની સતી બીજી પળે કુલટા બની ગઈ. ભયભીત હૃદયે એ નારી ગોસ્વામીના પડખામાં લપાતી લપાતી ધૂજતી જાય છે, પાછળ નજર નાખતી જાય છે. ગોસ્વામી તો પ્રભુના કીર્તનમાં મસ્ત બની નિર્ભય પગલે ચાલે છે; એ ભક્તની અને એ નારીની પાસે આવવાની કોઈની મગફળ નહોતી.

એક નિર્જન પર્ણિકામાં એ બાઈને સુવાડીને ગોસ્વામી ગંગાને કિનારે પાછા આવ્યા. આખી રાત બાઈને એણે પ્રભુનાં કીર્તન ગાયાં. પ્રભાતે એ રમણીની પાસે જઈને ભક્તવર થોડીવાર બેઠા. પ્રભુની ને પ્રભુ-કરુણાની મીઠી વાતો કરી. એક મહિના સુધી આમ ચાલ્યું. એ આશાતૂર વિધવાના વદન ઉપર ઠોઠ અમર ઉલ્લાસ પ્રકાશી નીકળ્યો. શ્વેત વસ્ત્રોની અંદરથી પણ પરમ સોભાગ્ય પ્રગટ થયું. એની આંખોનાં આંસુ સુકાયાં, પ્રકાશનાં કિરણો છૂટ્યાં.

સગાંબહાલાંએ આવીને મર્મવચનો કહ્યાં કે “કાં, તારો સ્વામી જીવતો થયો કે ?”

વિધવાએ હસીને કહ્યું: “હા! સ્વામી તો પાછા આવી ગયા.”

અમકીને બધાં પૂછે છે કે “હાં! ક્યાં છે? ક્યાં ચોરડામાં બેઠા છે? બતાવને?”

રમણીએ ઉત્તર દીધો કે “આ હૃદયના ચોરડામાં સ્વામી સજીવન બનીને બેઠા છે. તમે ત્યાં શી રીતે બેઠ શકો?”

પારસ-મણિ

વૃન્દાવનની ખંદર, યમુનાને કિનારે બેઠા બેઠા સનાતન ઋષિ પ્રભુ નામ રટી રહ્યા હતા. એ વખતે એક કંગાળ બ્રાહ્મણે આવીને ઋષિજીને ચરણે પ્રણામ કર્યા.

સનાતને પૂછ્યું કે “ભાઈ, ક્યાંથી આવો છો ? તમારું નામ શું ?”

બ્રાહ્મણ બોલ્યો, “મહારાજ ! બહુ દૂર દેશથી હું આવું છું. મારું દુઃખ વર્ણવ્યું જાય તેમ નથી. ઇશ્વરની આરાધના કરતાં કરતાં એક રાત્રીએ મને સ્વપ્નામાં જાણે કોઈ દેવ કહી ગયા કે “યમુનાને કાંઠે સનાતન ગોસ્વામીની પાસે જઈને યાચના કરજો. તારી ભીડ એ ભલા સાધુ ભાંગવાના.”

સનાતન બોલ્યા, “બેટા, મારી આશા કરીને તું આવ્યો, પણ હું શું આપું ? જે હતું તે બધું ફેંકી દઈને, ફક્ત આ ઝોળી લઈનેજ હું તો જગતની બહાર ચાલી નીકળ્યો છું. પણ હાં હાં ! મને યાદ આવે છે. એક દિવસ આંહી કિનારે હું ટેલતા હતો ત્યારે મને એક પારસમણિ (સ્પર્શમણિ) હાથ લાગેલ. કોઈક દિવસ કોઈને દેવા કામ આવશે, તેટલા માટે મેં એ મણિને પેલે ઠેકાણે રેતીમાં દાટી રાખેલ છે. જા ભાઈ, એને લઈ

બા. તારું દુઃખ એનાથી શ્રીટવાનું. તને અખૂટ દોલત મળવાની.”

સ્પર્શમણિ ! આહા ! બ્રાહ્મણ તો દોડતો દોડતો મુનિએ બતાવેલી જગ્યાએ પહોંચ્યો, ને એણે રેતીમાંથી મણિ બહાર કાઢ્યો. પોતાના લોઢાના માદળિયાને જ્યાં મણિ અડકાડે છે ત્યાં તો માદળિયું સોનાનું બની ગયું. બ્રાહ્મણ તો આનંદમાં નાચવા લાગ્યો. ખૂબ નાચ્યો. મનમાં અનેક મહેલમહેલાતો ખડી કરી લીધી. કેવા કેવા વૈભવો લોગવશે તેની કેં કેં કલ્પનાઓ કરી લીધી. પછી થાકીને થોડો આરામ લેવા નદીકાંઠે બેઠો. યમુનાના પ્રવાહનું મધુર મધુર ગાન સાંભળીને એ શાંત બન્યો. ચોપાસ કુલો અને વૃક્ષોની શોભા નિહાળી. પંખીઓના આનંદમય કિલકિલાટ સાંભળ્યા. સૂર્યાસ્ત સામે નજર કરી.

બ્રાહ્મણની એક આંખ આ સુંદરતા ઉપર હતી, બીજી આંખ હતી એના મનની પેલી મહેલાતો ઉપર. એનું મન ડોલવા લાગ્યું. એને સાંભર્યા ગોસ્વામી સનાતન. એને ઘણી ઘણી વાતો સાંભરી આવી.

દોડતો દોડતો બ્રાહ્મણ સનાતનની પાસે આવીને એના પગમાં પડ્યો. આંખમાં આંસુ લાવીને એ ગદ્ગદ સ્વરે બોલ્યો : “અખુટ સમૃદ્ધિ આપનાર મણિને જેણે માટી સમાન ગણીને આપી દીધો, તેના ચરણની માટી જ મારે બેઠએ. આ મણિ મારે ન બપે.”

એમ બોલીને એણે નદીના ઉંડા પાણીમાં મણિને ફેંકી દીધો.

મણિ દેનાર અને મણિ લેનાર બન્ને જીતી ગયા.

તુરંધ ભેટ

યમુનાનાં પાણી ધુમરી ખાતાં દોડ્યાં જાય છે. બન્ને કિનારે ઉંચા પહાડોની શિખરમાળા ઉભી છે. ગુફાના સાંકડા માર્ગમાં ચાલ્યો જતો પ્રવાહ પાગલની પેઠે દિવસ-રાત ગરજ્યા કરે છે.

નદીની એ વાંકીચુંકી વેણી વીંખતા વીંખતા આસમાની પહાડો એક પછી એક આઘે આઘે-કેટલેય આઘે ચાલ્યા જાય છે. શિખર બધાં અચળ ઉભા છે તોયે જાણે ચાલતાં જણાય છે અને નદી ચાલી જાય છે તોયે જાણે સાંકળે બાંધેલી સ્તંભ ઉભી હોય તેવું લાગે છે. પહાડો ઉપર ઉંચાં ઝાડ ઉભાં છે : કેમ જાણે હાથ લાંબાવીને પહાડો પેલી વાદળીઓને બોલાવતા હોય ! આવા પ્રદેશમાં પર્ણકુટી બાંધીને શીખ ગુરૂ રહેતા હતા.

એક દિવસ ગુરૂ પ્રભુલીલા વાંચી રહ્યા છે. તે સમયે રાજા રઘુનાથ પધાર્યા. ગુરૂદેવને ચરણે નમન કરીને રાજા બોલ્યા, “હૈ પ્રભુ ! દીન સેવક થોડી ભેટ લાવ્યો છે.”

હાથ લાંબાવીને ગુરૂએ રાજાના મસ્તક પર મેલ્યો, “આશિષો આપી, કુશળબખર પૂછ્યા. હિરાજડિત બે સોનાનાં કંકણો રઘુનાથે ગુરૂદેવને ચરણે ધરી દીધાં.

ભોંય પરથી કંકણ ઉઠાવીને ગુરૂદેવ આંગળી ઉપર ચક્ર ચક્ર ફેરવવા લાગ્યા. કંકણના હીરાની અંદરથી હજારો કિરણો નીકળતાં હતાં : કેમ જાણે હજાર હજાર કટારો છૂટતી હોય !

લગાર મ્હોં મલકાવીને ગુરૂએ કંકણો નીચે ધયાં ને પાછા એ તો પુસ્તકની અંદર આંખો માંડીને વાંચવામાં મશગુલ બન્યા. સામે રાજા રઘુનાથરાવ બેઠા છે તેની પણ એ સાધુને પરવા ન રહી.

ત્યાં તો અચાનક એ પથર પરથી એક કંકણ લપસી ગયું ને દડતું દડતું યમુનાનાં ઉંડા પાણીમાં જઈ પડ્યું.

“અરે ! અરે !” એવી ચીસ પાડીને રઘુનાથ રાજાએ એમ ને એમ પાણીમાં અંપલાવ્યું. બે હાથ લાંબાવીને રાજા ચોમેર કંકણને શોધવા લાગ્યા.

ગુરૂજીના અંતરમાં તો પ્રભુની વાણીનો પરમ આનંદ જાગ્યો હતો. પુસ્તકની અંદરથી એણે તો પલવાર પણ માથું ઉંચું ન કર્યું.

યમુનાનાં શ્યામ જળ ચોમેર ધુમરી ખાઈખાઈને જાણે રાજાને ટગાવી રહેલ છે ને કહે છે કે ‘જે આંહી પડ્યું છે કંકણ !’ રાજાજી એ જગ્યાએ પાણી ડખોળી ડખોળી થાકે, ત્યાં તો એ મસ્તીખોર નદી બીજે ઠેકાણે ધુમરી ખાઈને ફેસલાવે કે ‘જે, જે, ત્યાં નહિ, આંહી પડ્યું છે તારૂં કંકણ’

આખરે દિવસ આથમ્યો. આખો દિવસ પાણી ફેંદ્યાં, પણ રાજાજીને કંકણ ન જડ્યું. બીંજાતે વસ્ત્રે અને ઠાલે હાથે રાજાજી ગુરૂની પાસે આવ્યા. એના મનમાં તો શરમ હતી કે “કંકણ મળ્યું નહિ ! ગુરૂજી મને શું કહેશે ?”

હાથ જોડીને રઘુનાથે કહ્યું કે “મહારાજ ! કંકણ કયે ઠેકાણે પડ્યું, એ બતાવો તો હમણાં જ હું ગોતી કાઢું.”

“જેજે હો !” એમ કહીને ગુરૂજીએ યમુનાની અંદર બીંજા કંકણનો પણ ઘા કર્યો; ને બોલ્યા “એ જગ્યાએ !”

શરમાંદો રાજા દિગ્મૂઠ બનીને ગુરૂની સામે જોઈ રહ્યો. ગુરૂજીનું મ્હોં તો મલકતું જ રહ્યું.

કર્ણુનું બલિદાન

કુન્તી : તું કોણ છે તાત ? આંહી શું કરે છે ?

કર્ણુ : પવિત્ર ગંગાને કિનારે, સંધ્યાના સૂર્યને હું વંદી
રહ્યો છું. મહાર્જનનામ કર્ણુ : અધિરથ સારથીનો
હું પુત્ર : ને રાધા મારી જનેતા. બોલો માડી,
કોણ છો તમે ?

કુન્તી : બેટા ! હું એજ, કે જેણે તારા જીવનને પહેલે
પ્રભાતે તને પૃથ્વીનાં દર્શન કરાવ્યાં. લાજ-
મરજદ મેલીને આજ હું મારી ઓળખાણ દેવા
આવી છું.

કર્ણુ : કાંઈ સમજાયું નહિ, માતા ! તોયે-તોયે તમારી
આંખોનાં કિરણો અડયે મહાર્જન યોદ્ધાનું હૃદય,
સૂર્યનાં કિરણોને સ્પર્શે ખરકનો પહાડ દ્રવી
પડે એવી રીતે ગળી પડે છે. અને તમારો અવાજ
તો જાણે મહારા આગલા જન્મોમાંથી આવીને
અંતરમાં કોઈ અકળ નવી વેદના જગાડે છે.
બોલો, બોલો, હે અપરિચિતા ! મારા જન્મની
એવી કઈ રહસ્યગાંઠ તમારી સાથે બંધાએલી છે ?

કુંતી : ઘડીવાર ધીરો થા બેટા ! સૂર્યને આથમી જવા દે. સંધ્યાનાં ઘોર અંધારાં સંસાર પર ઉતરવા દે. પછી બધુંયે કહીશ. મારું નામ કુંતી.

કર્ણ : તમે કુંતી ? અર્જુનની જનેતા ?

કુંતી : હા ! અર્જુનની-તારા વેરીની હું જનેતા. પણ એજ કારણે તું મને તરછોડતો ના. હજી એ મને સાંભરે છે હસ્તિનાપુરમાં એ અસ્થપરીક્ષાનો દિવસ. તારાઓની મંડળીમાં જેમ અરૂણ ચાલ્યો આવે તેમ રંગભૂમિની મેદિની વચ્ચે તું તરૂણ કુમાર જ્યારે દાખલ થયો, ત્યારે સ્ત્રીઓના ચક્રની પાછળ શું શું ચાલી રહેલું ? એ બધી રમણીઓના વૃંદની વચ્ચે, કોણ એ અભાગણી બેઠેલી, કે જેના જર્જરિત હૈયામાં પ્રીતિની હબરો ભૂખી નાગણી ભગતી હતી ? કોણ હતી એ નારી, જેની આંખોએ તારાં અંગેઅંગને આશિષોનાં ચુંબન આપેલાં ? બેટા ! એ બીજી કોઈ કહિ, પણ તારા વેરી અર્જુનનીજ માતા હતી.

પછી કૃપે આવીને તારા પિતાતું નામ પૂછ્યું, ‘રાજવંશી વિના અર્જુનની સાથે ઝુઝવાનો કોઈનો અધિકાર નથી’ એવું મેણે દીધું, તારા લાલચોળ મ્હોંમાંથી વાચા ન કુટી, સ્તબ્ધ બનીને તું ઉભો રહ્યો: એ સમયે કોણ હતી એ નારી કે જેના અંતરમાં તારી એ શરમે બળતરાના ભડકા સળગાવેલા ! બીજી કોઈ નહિ, પણ એ અજ્ઞાનની જ જનેતા. ધન્ય છે દીકરા દુર્યોધનને, કે જેણે એજ ક્ષણે તને અંગરાજની પદવી અપી. ધન્ય છે એને ! કોની આંખોમાંથી એ પળે આંસુ વર્ષ્ટ્યાં હતાં ? અર્જુનની માતાનાં જ એ હાથશ્રુ હતાં. એવે સમે અધિરથ

સારથી, રંગભૂમિ ઉપર રસ્તો કરતા કરતા,
હરખાતા હરખાતા દાખલ થયા. દોડીને તેં
એને ‘બાપુ’ કહી બોલાવ્યા, અલિપેકથી ભીનું
તાઈ માથું તેં એ વૃદ્ધ સારથીને ચરણે નમાવ્યું,
આખી સભા તાજગુળ બનીને તાકી રહી.
પાંડવોએ કૂર હાંસી કરીને તને ધિઃકાર દીધોઃ
તે સમે કેાનું હૈયું ગર્વથી કુલાયેલું ? કેાણે તને
વીરમણિ કહીને આશિષો દીધી ? એ પ્રેમબેલી
નારી હું-હું અર્જુનની જનેતા હતી, દીકરા !

કર્ણુ : આર્યા ! મારા પ્રણામ છે તમને. પણ તમે
તો રાજમાતા : તમે આંહી એકલાં ક્યાંથી ?
જાણતાં નથી કે આ રણક્ષેત્ર છે ને હું કૌરવનો
સેનાપતિ છું ?

કુંતી : જાણું છું, બાપ ! પણ હું એક ભિક્ષા લેવા આવી
છું. જોજે હો ! ઠાલે હાથે પાછી ન વળું.

કર્ણુ : ભિક્ષા ? મારી પાસે ? ક્ષત્ર બે ચીજો માગશો મા,
માતા ! એક માફં પુરુષત્વ, બીજો મ્હારો ધર્મ.
ત્રીજી ગમે તે આજ્ઞા કરો, ચરણમાં મેલી દધિશ.

કુંતી : હું તનેજ લઈ જવા આવી છું.

કર્ણુ : ક્યાં લઈ જશો મને ?

કુંતી : તૃષાતૂર આ હૈયાની અંદર, જનેતાના આ ખોળામાં.

કર્ણુ : ભાગ્યવંત નારી ! તમને તો પ્રભુએ પાંચ પાંચ
પુત્રો દીધા છે. એમાં માફં, એક કુલહીનનું,
પામર સેનાપતિનું સ્થાન ક્યાંથી હોય ?

કુંતી : એ પાંચેથી તને ઉંચે બેસાડીશ, સહુથી મોટો
કરી માનીશ.

કર્ણુ : તમારા ઘરમાં પગ મેલવાનો મારો શો અધિકાર ?
એક તો તમારા પુત્રોનું રાજપાટ ઝુંટાયું, અને

હવે બાકી રહેલા એના માતૃપ્રેમમાં ચે શું હું પાછો ભાગ પડાવું ? જનેતાનો પ્રેમ જુગારમાં નથી મંડાતો, માડી ! જનેતાનું હૃદય બાહુબળથી ચે કોઈ ન ઝુંટાવી શકે. એ તો પ્રભુનું દાન છે.

કુંતી : રે બેટા ! પ્રભુનો અધિકાર લઈનેજ તું એક દિવસ આ જોળામાં આવેલો. આજ એજ અધિકારને બળે તું પાછો આવ. તિર્ભય બનીને ચાલ્યો આવ. જનેતાના જોળામાં તારું આસન લઈ લે.

કર્ણ : હે દેવી ! જાણે કોઈ સ્વપ્નમાં બોલતું હોય, એવી તમારી વાણી છે. જુઓ, જુઓ, ચોમેર અંધારાં ઉતરે છે. દિશાઓ ઢંકાઈ ગઈ છે. ભાગીરથીનાં નીર ચુપચાપ ચાલ્યાં જાય છે. ક્યા એ માયાવી લોકની અંદર, ક્યા એ વિસારે પડેલા પ્રદેશમાં, બાલ્યાવસ્થાના ક્યા એ પ્રભાતની અંદર તમે મને ઉપાડી જાઓ છો ? જુગાન્તરજૂના કોઈ સત્ય સમી તમારી વાણી આજે મારા અંતરની સાથે અથડાય છે. ઝાંખી ઝાંખી મારી બાલ્યાવસ્થા જાણે મારી સામે આવીને ઉભી છે. જનેતાના ગર્ભનું એ ઘોર અંધારું જાણે મને ઘેરીને ઉભું છે. રે રાજમાતા ! એ બધું સત્ય હો, કે કેવળ ભ્રમણા હો, પણ આવો સ્નેહમયી ! પાસે આવો અને પલવાર તમારો જમણો હાથ મારે લલાટે ચાંપો. જગતને મ્હોંચે મેં સાંભળ્યું છે કે મારી માએ મને રજળતો મૂકેલો. રાત્રીએ સ્વપ્નની અંદર કેટકેટલી વાર મેં જોયું છે કે ધીરેધીરે મારી મા મને મળવા આવે, રડીરડીને એને કહું કે “મા ! ઓ મા ! ધુમટો ખોલો. મોહું બતાવો” —ત્યાં તો સ્વપ્નને છિન્નલિન્ન કરીને મા અદૃશ્ય બની જાય. આજે આ સંધ્યાકાળે, આ

રણક્ષેત્રની અંદર, આ ભાગીરથીને કિનારે, શું એજ મારી સ્વપ્નની માતા કુંતીનું રૂપ ધરીને આવી હશે? નજર કરો મા ! સામે કિનારે તો જુઓ ! કૌરવોની અશ્વશાળામાં લાખલાખ અશ્વોના ડાબલા ગાજી રહ્યા છે. કાલે પ્રભાતે તો મહાયુદ્ધ મંડાશે. અરેરે ! આજ છેલ્લી રાત્રિયે, આટલો મોડો, મારી માતાનો મધુરો અવાજ મેં અર્જુનની જનેતાને મુખે કાં સાંભળ્યો ? એના મોંમાં માઈ નામ આટલું મીઠું તે કાં સંભળાય ? આજ માઈ અંતર “લાઈ લાઈ” પોકારતું પાંચ પાંડવોની પાછળ કાં દોડી રહ્યું છે ?

કુંતી : ત્યારે ચાલ્યો આવ, બેટા ! ચાલ્યો આવ.

કર્ણ : આવું છું, મા ! આવું છું. કશુંયે પૂછીશ નહિ, લગારે બેઠમ નહિ લાવું, જરાયે ફિકર નહિ કરું, દેવી ! તમેજ મારી માતા ! તમારો સાદ પડતાં તો પ્રાણ જાગી ઉઠ્યો છે. આજ યુદ્ધનાં રણશીંગા નથી સંભળાતાં. મનમાં થાય છે કે મિથ્યા છે એ ઘોર હિંસા, મિથ્યા એ કીર્તિ, એ જય ને એ પરાજય ! ચાલો, તેડી જાઓ, ક્ય આવું ?

કુંતી : સામે કિનારે-જ્યાં ઝાંખી ઝાંખી રેતી ઉપર દીવા ઝળહળે છે.

કર્ણ : ત્યાં ? મારી ખોવાયેલી માતા શું મને ત્યાં પાછી મળશે ? તમારાં સુંદર કર્ણાણુ નયનોની અંદર ત્યાં શું માતૃસ્નેહ સદાકાળ ઝલકી રહેશે ? બાલો, દેવી ! ફરી એકવાર બાલો, કે હું તમારો પુત્ર છું.

કુંતી : તું મારો બહાલો પુત્ર !

કર્ણ : ત્યારે તે દિવસે શા માટે મને આ અંધ અજ્ઞાણ સંસારમાં ફેંકી દીધેલો ? શા માટે માઈ ગૌરવ

ઝુંટી લીધું, મને કુળહીન કરી નાખ્યો, માનહીન ને માતૃહીન બનાવ્યો ? સદાને માટે મને ધિકારના પ્રવાહમાં શાને વહેતો મેલ્યો ? કુળમાંથી મને કાં કાઢી મેલ્યો ? અર્જુનથી મને શા સાફ અળગો રાખી મૂક્યો ? એટલેજ ઓ માતા, નાનપણથીજ કોઈ નિગૂઢ અદ્વય ખેંચાણ, હિંસાનું રૂપ ધરીને મને અર્જુનની પ્રત્યે ખેંચી રહ્યું છે. જવાળાં કાં નથી દેતાં, જનની ?

અંધકારનાં પડો લેદીને તમારી શરમ મારા અંગેઅંગને ચુપચાપ અડકી રહી છે, મારી આંખોને દબાવી રહી છે. ભલે, તો પછી ભલે, બોલશો ના કે મને શા કારણે તજેલો ! બોલશો ના, બોલશો ના, કે શા માટે તમે તમારા સંતાનનાં હાથમાંથી જનેતાનો પ્રેમ ઝુંટવી લીધો ! જનેતાનો પ્રેમ : દુનિયાની અંદર પ્રભુનું પહેલવહેલું દીધેલું એ દાન : દેવતાની એ અમોલી દોલત ! હાય, એજ તમે છીનવી લીધી ! તો પછી બોલો, ફરી વાર મને ખોળામાં લેવા આજ શા કારણે આવ્યાં છો, માડી ?

કુંતી : બેટા ! વજ્રસમાં એ તારાં વેણ મારા હૈયાના ચરા કરી રહ્યાં છે. તને તજેલો એ પાપે તો પાંચ પાંચ પુત્ર છતાંયે માફ હૈયું પુત્રહીન હતું. હાય રે ! પાંચ પુત્રો છતાંયે સંસારમાં હું ‘કર્ણુ, કર્ણુ’ કરતી ભટકતી હતી. તરછોડેલા એ પુત્રને કાજે તો, રે તાત ! હૈયામાં વેદનાની જ્યોત સળગાવી હું દેવતાની આરતી ઉતારતી આવી છું.

આજ મારાં ભાગ્ય ઉઘડ્યાં, તે તું મને મળ્યો. તારે મહોંયે હજી તો વાચા યે નહોતી કુટી ત્યારે મેં તારો અપરાધ કરેલો, બેટા ! એજ મહોંયે

આજ તું તારી અપરાધી માડીને માફી આપજે. તારા ઠબકાનાં વેણથી ચે વધુ તાપ તો તારી એ ક્ષમા મારે અંતરે સળગાવશે અને મારાં પાપને પ્રજ્વળી મને નિર્ભળ બનાવશે.

કર્ણુ : માતા, ચરણરજ આપો ને મારાં આંસુ સ્વીકારો.

કુંતી : તને છાતીએ આંખીને માફં સુખ લેવા હું નથી આવી, પણ તારા અધિકાર તને પાછા સોંપવા આવી છું, બહાલા ! તું સારથીનું સંતાન નથી. તું રાજાનો કુમાર છે, તાત ! બધી હીનતાને ફેંકી દે. ચાલ્યો આવ. પાંચે ભાઈઓ તારી વાટ જોવે છે.

કર્ણુ : ના, ના, માડી ! હું તો એ સારથીનું જ સંતાન. રાધા જ મારી સાચી જનેતા. એનાથી મોટું પદ મારે ન બપે. પાંડવોનાં માવતર પાંડવોને મુખારક હો. કૌરવોનું કુલાભિમાન ભલે કૌરવો પાસે રહ્યું. મને કોઈની ઇર્ષ્યા નથી, માતા !

કુંતી : તારું જ રાજ્ય હતું. બાહુબળ બતાવીને એ બાપનું રાજ્ય મેળવી લેને ! યુધિષ્ઠિર તને આમર ઢોળશે, ભીમ તારે મસ્તકે છત્ર ધરશે, અર્જુન તારા રથનો સારથી થશે, પુરોહિત વેદના મંત્રો ગાશે, શત્રુઓને જીતી, ચક્રવર્તીને સિંહાસને ચડી જા, બેટા !

કર્ણુ : સિંહાસન ! જોણે જનેતાના અમોલા સ્નેહને નકાર્યો, તેને તમે તુચ્છ સિંહાસનની લાલચ આપી રહ્યાં છો, દેવી ! એક દિવસ મારી જે દોલત-મહારો રક્તસંબંધ-તમે ઝુંટવી લીધેલ છે, તે આજ તમારાથી પાછી નહિ દેવાય. મારી માતા, મારાં ભાંડુઓ, મારો રાજવંશ-પલકમાં તો એ બધાંને તમે મારા જન્મને

ટાણેજ સંહારી નાખ્યાં છે. હવે એ ગરીબ માતાને મેલી, હું આજે રાજસિંહાસન લેવા દોડું, તો કોટિ કોટિ ધિકાર હજો મને મિત્ર-દ્રોહીને, માતૃદ્રોહીને !

કુતી : તું સાચો વીર, બેટા ! ધન્ય છે તને ! હાય રે કર્તવ્ય ! તારી શિક્ષા તે શું આવી વસમી ! તે દિવસે-અરેરે તે કમનસીબે દિવસે કોણ બાણતું હતું કે માતાએ રઝળતો મેલેલો નિરાધાર બાળક આવો બળિયો બનશે, ને હાથમાં ખડગ લઈને પેતાના સગા બાંધવોને જ સંહારવા, અંધકારને માર્ગેથી એક દિવસ અચાનક ઝબકશે ! હાય રે, આવો તે શો શાપ !

કર્ણ : નિર્ભય રહેજો, માડી ! વિજય તો આખરે પાંડવોનો જ થવાનો છે, આ ઘોર સંગ્રામનું પરિણામ આકાશમાં લખાઈ ચૂક્યું છે, આ શાંત રાત્રીની અંદર પણ, નભોમંડળમાંથી નિરાશાના અને પરાજયના જ પડઘા સંલગાય છે. અમારી હાર હું તો જોઈ રહ્યો છું. જે પક્ષનો પરાજય થવાનો છે એ પક્ષને તજવાનું મને કહેશે ના, માડી ! ભલે પાંડવો જીતે ને રાજ બને. હું તો એ હારનાર પક્ષમાં જ પડ્યો રહીશ. મારા જન્મની રાત્રીએ જે રીતે તમે મને ધૂળમાં રઝળતો મૂકેલો, નનામો કરીને ગૃહહીન બનાવેલો, આજે એજ રીતે, મનના મોહ મારીને, ઓ માડી ! મને આ અંધારા અને અપકીર્તિકારક પરાલવમાં રઝળતો મેલી દો. માત્ર એટલો જ આશીર્વાદ દેતાં જજો, ઓ જનેતા ! કે વિજય, કીર્તિ અથવા રાજની લાલચે હું શૂરાનો માર્ગ કદાપિ ન મેલું.

નરક-નિવાસ

[રાજા સોમક મરીને આકાશમાર્ગે સ્વર્ગમાં જાય છે.
રસ્તામાં નરકપુરી આવે છે. તે કાળનો આ પ્રસંગ છે.]

[નેપથ્યમાં]

ક્યાં જાઓ છો મહારાજ ?

સોમક : કોણ છે એ ? એ કોણ બોલાવે છે મને ? ઘન-
ઘોર અંધારામાં કાંઈયે દેખાતું નથી. હે દેવ-
હૂત ! પલવાર તારા વિમાનને આંહી થંભાવ.

[નેપથ્યમાં]

હે નરપતિ ! નીચે આવો ! નીચે ઉતરો, હે
સ્વર્ગના મુસાફર !

સોમક : કોણ છો તમે ? ક્યાંથી બોલાવો છો ?

[નેપથ્યમાં]

સાદ ન ઓળખ્યો રાજા ? મૃત્યુલોકનો હું
તમારો પુરોહિત !

સોમક : ગુરૂદેવ! ગુરૂદેવ તમે આંહી ? આખા ખ્રદ્માંડનાં આંસુ એકઠાં મળ્યા હોય, એ આંસુની વરાળ બની હોય, અને એ વરાળમાંથી બાણે સરબયેલી હોય એવી આ દુનિયા લાગે છે, આંહી સૂર્ય નથી, નથી ચંદ્ર, કે નથી તારા. ભયંકર કોઈ સ્વપ્ન સમી ઘનઘોર હિદાસી આકાશના હૃદયને બાણે ચાંપી ચુપચાપ ઉભી છે. આંહી, આવા લોકમાં તમે કાં આવ્યા, પ્રભુ ?

પ્રેતો : સ્વર્ગને માર્ગે પડેલી આ દુનિયા, આનું નામ નરકપૂરી. દૂરદૂર આંહીથી સ્વર્ગના દીવા દેખાય છે. સ્વર્ગના મુસાફરો દિવસરાત આંહી થઈને ચાલ્યા જ જાય છે. એના રથનાં પૈડાંનો ઘર-ઘરાટ અમારા કાનમાં અથડાય, અમારી આંખોમાં એ જોઈને ઝેર વરસે, અમારી નીંદ ક્યાંયે ઉડી જાય. નીચે નજર કરીએ તો ધરતીનાં લીલુડાં વન દેખાય, સાત સાત સાગરનું નિરંતર સંગીત સંભળાય. હાય રે સાગર ગાયા જ કરે, સદા ગાય જ કરે

પુરોહિત : વિમાનમાંથી નીચે આવો હે રાજા !

પ્રેતો : આવો, આવો, ને પલવાર અમારી પાસે રોકાઓ. અમ અભાગીની એટલી આજીજી છે, એા પુણ્ય-શાળી ! તાબા ચૂટેલા કુલ પર ઝાકળનાં બિન્દુ બાજ્યાં હોય, તેમ તમારે શરીરે પણ સંસારનાં આંસુ હજી ચોંટી રહ્યાં છે. પૃથ્વીનાં કુલોની, વૃક્ષોની ને માટીની સુવાસ હજી તમારા દેહ પર મહેકી રહી છે. પ્યારા સ્વજનોના સ્નેહની સુગંધ પણ હજી તમારે શીરે મધમધે છે. ઋતુયે ઋતુના મધુરા રંગો પણ તમારા મોં ઉપર હજી રમી રહ્યા છે, હે રાજા !

સોમક : ગુરુદેવ ! આ નરકમાં તમારો નિવાસ ?

પુરોહિત : તમારા કુમારને યજ્ઞમ હોમાવ્યો, એ પાપની આ સજા મળી છે, મહારાજ !

પ્રેતો : કહો, કહો એ કથની, રાજા ! પાપની વાતો સાંભળવા હજી એ અમારા હૈયાં તલપી ઉઠે છે, માનવીની વાણીમાં જ બોલજો. તમારા કંઠમાં હજી સુખેદુઃખના કમ્પ ઉઠે છે. તમારા સૂરોમાં હજી માનવીના હૃદયની રાગરાગણી રણુકે છે. કહો એ કથની.

સોમક : હે છાયાશરીરધારીઓ ! હું વિદેહનો રાજા હતો. મહાર્ગ નામ સોમક. કેં વર્ષો સુધી મેં હવન હોમ કયા, સાધુસંતોને સેવ્યા, વૃદ્ધ થયો ત્યારે મને એક બાળક સાંપડ્યો. એની પ્રીતિના પાસમાં હું પડ્યો. સૂર્ય સદા પૃથ્વીની સામે જ નિહાળતો ફરે તેમ હું એ મારા એ કુમારની સામેજ જોતો રહ્યો. કમળપત્ર જેમ ઝાકળના કણુને જાળવીને ઝીલી રાખે, હું એ મારા એ બાલકને એવા જતનથી જાળવતો હતો. હું રાજધર્મ ચૂક્યો, ક્ષત્રિયધર્મ ચૂક્યો, સર્વ ચૂક્યો. વસુધરા અપમાન પામી, રાજલક્ષ્મી મારાથી મેઠાં ફેરવી બેઠી. કચેરીમાં એક દિવસ હું કામ કરતો હતો ત્યાં રણુવાસમાંથી મેં મારા બાળકની બૂમ સાંભળી. ગાદી છોડીને હું દોડતો અંદર પહોંચ્યો, રાજકાજ રખડતાં મેલ્યાં.

પુરોહિત : એજ સમયે, હું રાજપુરોહિત, હાથમાં ચરણામૃત લઈને દરબારમાં દાખલ થયો. જતાં જતાં રાજાજી મને ચે ઠેલતા ગયા. મારા હાથમાંથી અર્ધ્ય ઢોળાયું. માર્ગ-પ્રાણચુત

અભિમાન સળગી ઉઠ્યું. પલવારમાં તો શરમીદે મ્હોંયે રાજા પાછા આવ્યા. મેં પૂછ્યું, બોલો રાજા, એવી તે શી આકૃત ઉતરી કે તમે બ્રાહ્મણને તરછોડ્યો, રાજકાળ રખડાવ્યાં, પીડાતા પ્રજાજનોની દાદ ન સાંભળી, પરદેશના રાજદૂતોને આદરમાન ન દીધાં, સામંતોને આસન ન આપ્યાં, પ્રધાનો સાથે વાત ન કરી, મહેમાનો કે સજ્જનોને સત્કાર્યાં નહિ—અને એક પામર બાળકને રડતો સાંભળી, રઘવાયા બની, રણવાસમાં દોડ્યા ગયા ? ધિકાર છે, મહારાજ ! તમારી મોહાંધ દશાથી ક્ષત્રિયનાં માથાં નીચાં નમે છે. એક બાળકના ભુજ-પાશમાં બંદીવાન બનેલા જોઈને તમારા દુશ્મનો દાંત કાઢે છે. બંધુજનો બીકથી બોલતાં નથી, પણ એકાંતમાં આંસુ પાડે છે, રાજા !

સોમક : બ્રાહ્મણનો એ ફિટકાર સાંભળીને સભા સ્તબ્ધ બની. આતૂર અને ભયભીત નજરે બધા મહારી સામે નિહાળી રહ્યા. પલવાર તો માફ લોહી તપી આવ્યું. બીજી પળે હું શરમાયો. ગુરૂને ચરણે નમીને હું બોલ્યો કે ‘ક્ષમા કરો મહારાજ, હું શું કરું ? મારે એકજ સંતાન છે. મારો જીવ અંપતો નથી. પળે પળે પ્રાણ ફફડી ઉઠે છે, એટલેજ આજે મોહમાં પડીને મેં અપરાધ કર્યો છે. પણ સાક્ષી રહેજો સહુ સભાજનો ! આજ પછી કદિ હું રાજધર્મ નહિ ચૂકું, ક્ષત્રીના ગોરવને લગારે ખંડિત નહિ કરું.’

પુહિરોત : આનંદથી સભા ચુપચાપ બની. પણ મહારા અંતરમાં તો ઝેરની જવાળા સળગતી જ રહી. હું બોલ્યો કે ‘વધુ પુત્રો જોઈએ છે, રાજા ?

એનો ઇલાજ મારી પાસે છે. પણ એ તો છે મહા વિકટ કામ. તમારી તાકાત નથી.’ ત્યાં તો અર્વથી રાજા બોલ્યા કે ‘હું ક્ષત્રીભર્યો છું. તમારે ચરણે હાથ મેલીને પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે હું એ કામ કરીશ.’ એ સાંભળીને હસતે મ્હોંચે મેં કહ્યું કે ‘સાંભળો ત્યારે. હું યજ્ઞ કરું, ને હે રાજા ! તમે સ્વહસ્તે એમાં તમારા એ કુમારનું બલિદાન દેજો. એ બલિદાનનો ધુમાડો સુંઘતાં જ રાણીએને ગર્ભ રહેવાનો.’ એ સાંભળીને રાજાએ ચુપચાપ માથું નીચે ઢાળ્યું. સભાજનોએ કકળાટ કરી મેલ્યો, બ્રાહ્મણોએ મને ધિઃકાર દીધો. પરંતુ રાજાએ ધીરે સ્વરે કહ્યું કે “ક્ષત્રિયનું વચન છે, ગુરૂદેવ ! એમ જ કરીશ.”

પછી તો ચોમેર સ્ત્રીઓના વિલાપ ચાલ્યા, પ્રજાજનોના ક્રિટકાર સંભળાયા, સેના આખી વિક્રી બેઠી, તો યે એકલા રાજાજી તો અચલ જ રહ્યા. યજ્ઞનો અગ્નિ લભૂકી ઉઠ્યો. બલિદાનનો સમય આવી પહોંચ્યો. પણ આસપાસ કોઈ ન મળે. રણવાસમાંથી કુમારને કોણુ લઈ આવે ? નોકરોએ ના પાડી, પ્રધાનો ચુપચાપ રહ્યા, દાર-પાળોની આંખોમાં આંસુ આવ્યાં, ને સેના બધી ચાલી ગઈ.

પણ હું, મોહનાં બંધનોને છેદનારો હું, બધાં શાસ્ત્રોનો જાણનારો હું, પ્રીતિનાં બંધનોને મિથ્યા માનનારો હું—હું પોતે રણવાસમાં પહોંચ્યો. એકાદ કુલને સો સો ડાળીઓ વીંટ-જાયેલી હોય, તેવી રીતે એ કુમારને ઘેરીને સો સો રાજમાતાઓ ભયભીત અને ચિંતાતૂર બની બેઠેલી હતી. મને જોતાં તો બાલક હસ્યો,

ને નાના બે હાથ લાંબાવ્યા; કાલી કાલી ભાંગીતૂટી બોલીમાં બાણે કાલાવાલા કરતો હોય ને, કે “લઈ જાઓ, આ માતાઓને બંદીખાનેથી મને બહાર ઉપાડી જાઓ. માફ નાનું હૃદય રમવા માટે તલસી રહ્યું છે.”

હસીને હું બોલ્યો, “આવ મારી સાથે બેટા, મમતાનાં આ કઠિન બાંધન ભેદીને તને હમણાં રમવા ઉપાડી જાઉં.” એટલું કહીને, બલાત્કાર કરીને, માતાઓના જોણામાંથી એ હસતા કુમારને મેં ઝૂંટવી લીધો. રાણીઓ મારા પગમાં પડી, મારો માર્ગ રોક્યો, મહા આક્રંદ કરી મૂક્યું. હું તો અપાટાભેર ચાલ્યો આવ્યો.

જન્માળાઓ સળગી ઉઠી. રાજા તો પત્થરની પૂતળી સમા ઉભા રહેલા. એ કમ્પતી ને અળ-હળતી જવાળાઓને જોઈ જોઈ બાલક નાચવા લાગ્યો, કલકલ હાસ્ય કરવા લાગ્યો, ને બાહુ લાંબાવી બાણે અંદર અંપલાવવા આતૂર બન્યો. રણવાસની અંદરથી રૂદનના સ્વરો છૂટ્યા ને બ્રાહ્મણો શાપ દેતા દેતા નગર છોડી ચાલી નીકળ્યા. હું બોલ્યો, ‘હૈ રાજા, હું મંત્ર ભણું છું. ચાલો હોમી દો આને અગ્નિની અંદર.’

સોમક : ચુપ રહો, ચુપ રહો. વધુ વાત કરશો મા હવે !

પ્રેતો : થાંભી જા; થાંભી જા. ધિકાર છે તને આ બ્રાહ્મણ ! અમે તો ઘોર પાપી છીએ. પરંતુ રે પુરોહિત ! જમલોકમાં યે તારી જોડી તો જડે નહિ. તારે એકલાને માટે નોખી જ નરક કાં ન સરબાઈ ?

દેવદૂત : મહારાજ, નિરથક આ નરકમાં રોકાઈને વિના પાપે કાં પાપીની વેદના સહી રહ્યા છો ? પધારો વિમાનમાં, બાંધ કરો આ ભયંકર વાતો.

સોમક : વિમાનને લઈ જાઓ, દેવદૂત ! મારી ગતિ તો રે બ્રાહ્મણ ! આંહી નરકમાં, તારી સાથેજ. ક્ષત્રીના મદમાં મત્ત બનીને, મારા પોતાના કર્તવ્યની ત્રુષ્ણને ટાળવા ખાતર મારા નિરપરાધી બાળકને- મેં-પિતાએ-અગ્નિમાં હોમ્યો ! મારા નિંદુકોને માફ શૂરાતન બતાવવા ખાતર મેં માનવધર્મને, રાજધર્મને, રે ! મારા પિતૃધર્મને બાળી બાળ દીધો. જીવ્યો ત્યાં સુધી તો એ પાપની જ્વાળામાં સળગતો રહ્યો-હજીયે, હજીયે, એ જ્વાળા હૈયાને નિરંતર દગડી રહી છે. હાય રે બેટા ! અગ્નિને તેં બાપનું દીધેલું રમકડું માન્યું. બાપને ભરોસે તેં બે હાથ લાંબાવ્યા. ત્યાર પછી એ ભડકાની અંદર અકસ્માત તારી આંખોમાંથી કેવો ઠબકો, કેવી તાજબી ! ને કેવો ભય ભભૂકી ઉઠેલાં !

હે નરક ! તારા અગ્નિમાં આવો તાપ ક્યાં છે, જે મારા અંતર તાપની તોલે આવે ? હું સ્વર્ગે જાઉં ના, ના ! મારાં પાપ દેવતા ભૂલી શકે. મારાથી શે ભૂલાય એ બાળકની છેલ્લી નજર, એ છેલ્લું અભિમાન ? દિવસરાત નરકના અગ્નિમાં હું સળગ્યાજ કરું તોયે, રે બેટા ! તારી એ પલવારની વેદનાનું, બાપની સામે જોઈ રહેલી એ ગરીબ નજરનું, ને પિતાએ કરેલા એ વિશ્વાસઘાતનું વેર નહિ વળી રહે.

[ધર્મરાજ આવે છે.]

ધર્મ : પધારો રાજન્ ! જલદી પધારો ! સ્વર્ગના વાસીઓ તમારી વાટ જોવે છે.

સોમક : સ્વર્ગમાં માફ આસન ન હોય, હે ધર્મરાજ ! વિના અપરાધે મેં મારા બાળકને હણ્યો છે.

ધર્મ : અંતરના અનુતાપથી એનું તો પ્રાયશ્ચિત્ત થઇ ચુક્યું છે, રાજા! એ પાપનો ભાર ભસ્મ થઇ ગયો છે. નરકવાસ તો આ બ્રાહ્મણને માટે છે, જેણે જ્ઞાનના ગુમાનમાં, લગારે પરિતાપ પામ્યા વિના, પારકાના બાલકને માતાના ખોળામાંથી ઝૂંટવીને હણી નાખ્યો છે. ચાલો પ્રભુ !

પુરોહિત : જાશો ના, ચાલ્યા જાશો ના, મહારાજ ! ઇર્ષ્યાના લડકામાં મને બળતો મેલીને અમરલોકમાં એકલા ચાલ્યા જાશો ના! નવી વેદના પ્રગટાવશે ના! મારે માટે બીજી નરક બનાવશે ના કૃપાળુ ! રહો, આંહીજ રહો !

સોમક : તારી સાથેજ હું રહીશ, રે હતભાગી ! નરકના આ પ્રચંડ અગ્નિમાં આપણે બન્ને મળી યુગ-યુગાન્તર સુધી યજ્ઞ કર્યા કરશું. હે ધર્મપતિ ! આ પુરોહિતનાં પાપ બવાઇ જાય ત્યાં સુધી આ નરક-માં જ મારું નિર્માણ કરો, એની સાથે જ રહેવા દો.

ધર્મ : સુખેથી આંહી રહો, મહીપતિ ! નરકને પણ ગૌરવ-વન્તી બનાવો. અગ્નિનો દાહ તમારા લલાટનું તિલક બની જાયો, અને નરકની જવાબા તમારું સિંહાસન બની જાયો.

પ્રેતો : જય હો પુણ્યકળના ત્યાગીનો ! જય હો નિર-પરાધી નરકવાસીનો ! જય હો મહાવૈરાગીનો ! આંહી રહીને હે પુણ્યશાળી, પાપીના અંતરમાં ગૌરવ પ્રગટાવજો, નરકનો ઉદ્ધાર કરજો, શત્રુને મિત્ર બનાવી, બુગબુગ સુધી એક દુઃખાસને ખેઠા રહેજો, વાદ-જાની સાથે ઝળહળતો સૂર્ય દેખાય તેમ તમારી મૂર્તિ પણ વેદનાના શિખર ઉપર સદાય પ્રકાશી રહેજો ! એ જ્યોતિ કદી યે ખુઝાશે નહિ !

આવિર્ભાવની યોગ્યતા

૧. બહારવટીયો ભગીદાસ

૨. ઓળીપો અને

બીજી પ્રેમકથાઓ

વી. પી.નું ખર્ચ વેઠવા કરતાં ચોપડી
દીઠ એક આનો પોસ્ટેજ સહિત
પાંચ પાંચ આનાની સ્ટેમ્પ જ ખીડાને ને !

આવી બીજી

ધણી છપાશે

આવિર્ભાવની યોગ્યતા

